

меч

ПСИХОЛОГІЯ

2'78

СЪДЪРЖАНИЕ

1. * * * — Нов етап в сътрудничество между психолозите от социалистическите страни	75
2. Г. Д. ПИРЬОВ — Психологията — фундаментална наука за човека	79
3. К. Г. ГУРБАЛОВ — Ниво на интелекта и психическа устойчивост	91
4. Б. ПЪРВАНОВ — По проблема за психическата устойчивост	98
Обща и социална психология	
5. И. ПАСПАЛАНОВ — Равнището на аспирациите като психологическа характеристика на личността	106
Педагогическа и възрастова психология	
6. Ц. ВЛАДОВСКА — Поява и първоначално развитие на детския говор	115
Психология на труда	
7. Г. ГЕОРГИЕВ — Взаимовръзка между динамичния трепор на работещата ръка и качеството на заваръчния шев при ергономично изследване на монтажни заварачки	124
8. Б. ДЕСЕВА — Някои психологически проблеми на търговското обслужване	136
Рецензии	
9. П. ВАСИЛЕВ — Принос в идеологическа борба против съвременната буржоазна социална психология	142
Научен живот	
10. * * * — Първа конференция на психолозите от социалистическите страни	144

PSYCHOLOGY

Official journal of the Bulgarian Society of Psychology
Sofia, V. Levski Stadium

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

акад. С. Гановски — главен редактор
член-кореспондент проф. Г. Пирьов — зам.-главен редактор
д-р на псих. науки проф. Ф. Генов — отговорен секретар, ст. н. с. Ас. Петков,
ст. н. с. к. п. н. Тр. Трифонов, Хр. Костадинчев

Редакция: София, стадион „В. Левски“ 86-51, в. 477

Дадена за набор на 28 III. 1978 г.

Подписана за печат на 16. VI. 1978 г.

Печатница на БЗНС — София, пор. 265

НОВ ЕТАП В СЪТРУДНИЧЕСТВОТО МЕЖДУ ПСИХОЛОЗИТЕ ОТ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ СТРАНИ

През март т. г. в Потсдам (ГДР) се състоя първата конференция на психологите от социалистическите страни.* В нея взеха участие най-видните представители на психологическата наука в СССР, НР Полша, ЧССР, НР Унгария, ГДР, СР Румъния, СР Виетнам, Куба и НР България. Сред тях личеха имената на световно известните съветски психологи: член-кореспондентът на АН на СССР проф. Б. Ф. Ломов, действителният член на АПН на СССР проф. А. В. Петровски, член-кореспондентът на АПН на СССР проф. А. А. Бодалев, професорите Е. В. Шорохова, Е. С. Кузмин, а също така и А. С. Пранглишвили, един от най-изтъкнатите представители на грузинската школа по психология; професорите Г. Томашевски и Я. Рейковски — познати психологи не само в Полша, но и в много други страни. В центъра на организацията бяха психологите Т. Форверг, Ф. Кликс и А. Косаковски от ГДР. С научните си постижения и многогодишна дейност голяма известност имаха и чл.-коресп. на АН на ЧССР проф. Й. Линхард, както и ръководителят на българската делегация проф. Г. Пирьов, чл.-коресп. на БАН. Не малка известност имаха и редица други психологи както в посочените, така и в другите страни. С досегашните си постижения в разработката на отделни проблеми в различните направления на психологията, с научните си доклади на конференцията, както и с участието си в дискусиите те допринесоха за повишаване на нейното научно равнище. Наред с тях, в състава на делегациите от различните страни участвуваха и психологи с по-малък стаж и по-скромни постижения, но с голяма готовност за още по-активно участие в разработката на актуалните проблеми на психологията.

Конференцията следва да се разглежда като колективно дело на психологите от социалистическите страни. Инициативата за нейното провеждане принадлежи на съветските психологи, а непосредствени ор-

* Информация за програмата на конференцията и участието на нашата делегация се помещава в същия брой в раздел „Научен живот“.

ганизатори бяха психолозите от ГДР. Тя е част от системата мероприятия, които ръководителите на психологическите учреждения от социалистическите страни обсъдиха на няколко заседания в Москва. На тези заседания бяха определени мястото на нейното провеждане и основната ѝ насоченост — „Психологията в социалистическите страни“. Участниците от отделните страни изнесоха доклади, които отразяваха най-високите резултати от научните им търсения. В този аспект конференцията се яви своеобразен преглед на основните постижения на психолозите от участвуващите социалистически страни.

Работата на конференцията протече в две пленарни заседания с 10 доклада, две заседания „на кръглата маса“ и 8 симпозиума. В пленарните заседания изнесоха доклади ръководителите на делегациите. В продължение на 4 дни в отделните симпозиуми бяха изслушани и обсъдени повече от 100 доклада. Заседанията преминаха в обстановка на взаимно уважение и висока научна взискателност. Докладът на Б. Ф. Ломов, посветен на актуалните проблеми на развитието на психологията в етапа на изграждането на развитото социалистическо общество, определи в голяма степен характера на конференцията, правилната ѝ насоченост и спомогна за нейната ефективност. В него задълбочено и с вешчина е анализирано сегашното състояние на отделните направления на психологията, обоснована е необходимостта от повишаване на нейната роля и са очертани задачите, които следва да се решават в горизонт на социалистическото общество. Нараства не само практическата, но и теоретическата значимост на психологията. Нейните постижения се явяват предпоставка за развитието на теоретичното мислене на редица други науки, които изучават от различни аспекти проблемите на човека — биологически, икономически, философски, социологически, педагогически и др. Психологията все повече се превръща в съединително звено на човековедските науки.

В условията на социалистическото общество се увеличава неимоверно много ролята на субективния фактор. Това създава реални предпоставки за най-пълно развитие на науките за човека и особено на психологията. Само така могат да се обяснят забележителните постижения, които тя постигна за сравнително кратък период.

В първия симпозиум бяха разгледани 17 доклада, свързани с проблемите на „Степента на компонентите на психическата регулация на дейността и методите на техния анализ“; във втория — „Концепции, методи и резултати от анализа на когнитивните процеси“ (18 доклада); в третия — „Закономерности и условия на психическия онтогенезис“ (12 доклада); в четвъртия — „Когнитивното и мотивационното развитие на личността в процеса на учебната дейност“ (16 доклада); в петия — „Социално-психологически основи на развитието на личността и колектива“ (9 доклада); в шестиия — „Структура и динамика на личността“ (17 доклада); в седмица — „Психическа охрана на здравето — диагностика, терапия, профилактика“ (7 доклада); в осмица — „Проблеми на историко-психологическите изследвания и критика на съвременното състояние на буржоазната психология“ (8 доклада).

Тематиката на симпозиумите показва в кои направления са насочени усилията на значителна част от психолозите в социалистическите

страни. Преди всичко преобладаваха докладите, посветени на проблемите на формирането и развитието на личността. Това е ярък показвател, че психологическите проблеми за възпитанието на новия човек, на социалистическата личност са едни от главните проблеми, с които се занимават психолозите в социалистическите страни. Това е необходимо и закономерно явление в развитието на психологията. Психологическите знания подпомагат не само педагозите, но и ръководителите в създаването на социалистическа организация на труда, на социалистически психически климат, с една дума, да се използват психологическите фактори за повишаване ефективността на трудовата и обществено-политическата, културната и управленческата дейност на хората.

Изнесените доклади показват, че психологическите изследвания все по-активно се насочват към проучване на човека при извършване на различни видове дейности, както и към профилактиката и възстановяването на неговото здраве. Особено актуално прозвучаха докладите, които третираха проблемите на психологията и социалистическия начин на живот, психологията и проблемите на идеологическата борба, критиката на различни съвременни буржоазни психологически концепции и др. В условията на социализма психологията можа да се изгради на научна основа и да постигне по-висока степен в своето развитие като наука.

Като неизменна на конференцията може да се посочи незадоволителният брой на докладите, посветени на проблемите на съвременната идеологическа борба между социализма и капитализма, върху критиката на различни концепции на съвременната буржоазна психология, против използването от буржоазната пропаганда на психологическите знания за „обработка“ на съзнанието на масите в интерес на империализма и др.

Наред със заседанията по научните проблеми, на едно от заседанията „на кръглата маса“ конференцията обсъди въпросите, свързани с прилагането на психологическата наука в практиката. Освен това на няколко заседания на ръководителите на делегациите беше направена оценка на работата на конференцията и бяха обсъдени бъдещите форми на многостранно сътрудничество.*

Конференцията още един път показва големите успехи и още потолемите перспективи за развитието на психологията в социалистическите страни. В системата от знания и мероприятия, необходими за по-бързото изграждане на развитото социалистическо общество, на психологията се отрежда важно място. Тя има значение както за мирогледното възпитание, така и за повишаване квалификацията на личността, за още по-бързото развитие и внетряващо постиженията на научно-техническия и социалния прогрес. Неразривната ѝ връзка с другите науки за човека повишава нейното значение като фундаментална и приложна наука за построяване на социалистическото и комунистическото общество.

Както досегашните, така и бъдещите постижения на психологията са възможни само ако тя продължава да се развива на основата на марксистко-ленинската философска методология.

* В ръководството на делегацията на българските психолози влизаха чл.-кор. проф. Т. Дильтов (ръководител) и професорите Г. Иолов и Ф. Генов (зам.-ръководители).

Психологията в социалистическите страни се развива под благотворното влияние на съветската психология. Научните разработки на С. Л. Рубиншайн, Б. Г. Ананьев, А. Н. Леонтиев, Б. М. Теплов, А. В. Лурия и други съветски учени са оказали огромно въздействие за преустройството и развитието на психологията в социалистическите страни. На конференцията явно пролича, че и сега съветската психологическа школа и съветските психолози са водещи в психологическите науки, че те споделят своя опит и постижения с психолозите от другите социалистически страни и по този начин им оказват ценна помощ в тази насока.

Конференцията показва също така, че всяка страна е постигнала определени успехи в развитието на отделните клонове от психологията или по отделни проблеми. Получените резултати във всяка страна представляват интерес и за психолозите от другите страни. Поради това е необходимо да се уточнят формите за по-ефективен и бърз обмен на научна информация, да се разшири двустранното и многостранното сътрудничество между психолозите. Наложително е особено много да се обединят усилията в идеологическата борба срещу имперализма в духа на съвместните решения на съвещанието със секретарите на централните комитети на комунистическите партии по идеологическите въпроси, състояло се през март 1978 г. в Будапеща.

Въпреки постигнатите успехи на конференцията бе отчетено, че психологическата наука е в дълг ѝкъм социалистическото строителство в отделните страни. Много жизнено важни проблеми очакват изясняване на техните психологически аспекти. Налага се да се разработят разгърнати национални програми за развитието на психологическа наука. Психолозите не участват достатъчно активно в организацията по внедряването на своите теоретически концепции. Необходимо е да се разработи статутът на психолога в предприятието, на психолога в училището, на психолога в обществените и други организации. Психолозите, работещи в практиката, следва да се въоръжават с повече методики, апаратура и тестове за психодиагностика и методи и средства за регулиране поведението на хората.

Участниците в конференцията изразиха своето задоволство от нейното провеждане и посочиха, че тя ще даде мощн тласък в развитието на психологията на социалистическите страни. Единодушно е мнението, че такива конференции трябва да се състоят на всеки пет години. Съвещанието на ръководствата на делегациите от социалистическите страни, възложи на ръководството на съветската делегация да обсъди възможността да се проведе втората конференция на психолозите от социалистическите страни в СССР.

Наред с провеждането на всеки пет години на такива конференции, съвещанието реши да се разработи програма за провеждане периодично в отделните страни на симпозиуми по актуални проблеми. Бяха уточнени и някои от темите, които следва да се провеждат такива симпозиуми. Сред тях са: „Познавателни функции при различни видове дейности“; „Психологически аспекти на развитието на личността в детската възраст“; „Психологически проблеми на управлението“; „Методологически проблеми при изследване на личността“; „Стратегия и методи на формирането на личността“; „Критерий и оценка на организа-

цията на труда и нейната роля за развитието на личността"; „Методологически проблеми на социалната психология"; „Методологически проблеми на клиничната психология"; „Личност и колектив"; „Критика на съвременният буржоазни теории по психология" и др.

По време на конференцията ръководството на българската делегация води разговори с ръководствата или отделни ръководители от другите делегации. Обсъдени бяха възможности за двустранно сътрудничество. Това ще даде възможност Дружеството на българските психологи да кооперира своите усилия с усилията на психологите от другите социалистически страни за изпълнение на нашата национална програма за развитието на психологията.

Конференцията показва още един път какво голямо значение има за развитието на психологията в социалистическите страни обединяването на силите, за да даде психологията своя дял в изграждането на развитото социалистическо общество.

Както конференцията, така и взетите решения на заседанията на ръководствата на делегациите се явяват нов, по-висок етап в изграждането на сътрудничеството между психологите от социалистическите страни. Тя ще бъде нов тласък в развитието на психологията в страните, които градят социалистическото общество.

A NEW STAGE IN THE COLABORATION OF THE PSYCHOLOGISTS FROM THE SOCIALIST COUNTRIES

The first conference of the psychologists from the socialist countries took place in Potsdam (the GDR) in March this year. Participants in it were the most prominent psychologists from the Soviet Union, Poland, Czechoslovakia, Hungary, the German Democratic Republic, Roumania, Cuba and Bulgaria. The main trend of the conference was: Psychology in the socialist countries.

It was pointed out that this conference once more displayed the big success and still bigger prospects of development of psychology in the socialist countries. It was underlined that a cooperation of endeavour and joint efforts of all psychologists of those countries will further the development of psychology and its placing at the service of the implementation for the building up of the developed socialist society.

ПСИХОЛОГИЯТА — ФУНДАМЕНТАЛНА НАУКА ЗА ЧОВЕКА

Г. Д. ПИРЬОВ

В условията на съвременното интензивно развитие не само на естествените, но и на обществените науки с основание се поставя въпросът за известно ревизиране на понятието фундаментална наука. Така, като разглежда въпроса за съотношението между фундаменталните и приложните науки, Б. Г. Кедров основателно изтъква като един от съществените признания на фундаменталната наука това,

че тя има характер на „крайъгълен камък“ в научното знание. Но като уточнява това понятие, той го разграничава от понятието за приложните науки, основавайки се на приетото от него разграничение между обективното познание на законите на външния мир и условията за тяхното действие, характерно за фундаменталните науки и ударението върху субективните моменти (цели и задачи), които според неговото съвпадение съвпада със същността на фундаменталните науки (3, с. 46). Независимо от обстоятелството, че това разграничение едва ли може да се направи в съвременните науки, в които границите между теоретическите и приложните изследвания не се очертават ясно, понятието за фундаменталната наука до голяма степен се стеснява, като се ограничават задачите ѝ само до познаване на законите на външния мир.

Друг автор, който също поставя на разглеждане въпроса за фундаменталната наука — Я. А. Пономарев, изразява тенденцията да се разшири понятието за тази наука, която се отъждествява с „действено-преобразуваща тип на знания“ (7, с. 52). Това разширяване се явява поради обстоятелството, че фактически всяко научно знание има този действено-преобразуващ характер.

В настоящата статия се изхожда от тезата, че при определяне на характера, включително и фундаменталния характер на всяка наука, е необходимо да се вземат пред вид повече и по-сложни критерии, които се отнасят до предмета на науката, до нейните методологически основи и методическата ѝ въоръженост, изразено в система от методи, както и до вътрешната система (структура) на науката и нейните взаимоотношения с другите науки и с практиката. В тясна връзка с всичко това трябва да се видят обективните и специфичните приноси на науката в склада на човешкото познание.

Като се поставя въпросът за това дали психологията може да се причисли към съвременните фундаментални науки, необходимо е да се види доколко тя отговаря на посочените критерии.

1. Психологията със своя определен предмет — закономерностите на психическата дейност, който не се обхваща от никоя друга наука, заема свое определено място в системата на науките. Затова Б. Келдорф с основание определя на психологията централно място между философията, биологията и социалните науки. А. Б. Г. Ананьев, като търси мястото на психологията в новоформиращата се научна област на човекознанието, определя на психологията обединяваща роля между естествознание и история, медицина и педагогика, технически и икономически науки (1, с. 36).

Но независимо от тези обединяващи функции, психологията решава собствени задачи, които имат основно значение във фонда на човешкото познание. Като изяснява закономерностите и особеностите на основните психически процеси, свойства и състояния, психологията допринася да се проучва този дял от действителността, който е в обсега само на тази наука. Обаче тези проучвания имат значение за всички други науки, тъй като те се създават именно от човека като субект на научното познание. Нещо повече, В. И. Ленин определя важното място на психологията в редицата на науките, на които се построява теорията на познанието и диалектиката, като казва: „История, философия — история, отдельных наук — история умственного раз-

вития ребенка, история умственного развития животных, история языка плюс психология, плюс физиология органов, чувств — вот те области знания, на коих должна служиться теория познания и диалектика” (4, с. 297).

2. Във връзка с казаното се намира и друга особеност на психологията. Като всяка друга наука и тя се основава на определена методология, която за нашата, материалистическата психология, е диалектико-материалистическата философия. Характерно е това, че като се основава на тази методология, същевременно съвременната психология конкретизира и в известна степен доразвива някои от нейните положения. Това се отнася например до основната концепция за единството и взаимозависимостта на явленията. Тази концепция определя един от главните подходи при психологическите изследвания — системно-структурния подход, чрез който тези изследвания се насочват към психиката като структурна система, включена в сложни взаимоотношения с цялата околнна действителност, с целия минал човешки опит. Същевременно чрез психологическата интерпретация на всеобщия закон за детерминизма, чрез идеята за опосредствуваното въздействие на външните причини чрез вътрешните състояния се изяснява специфичният характер на този закон при психическото развитие на човека.

Методологическият принцип за проучване на явленията в процеса на тяхното развитие, което обуславя плодотворния генетически подход в психологията, се обогатява с трите аспекта, в които се проследява психическото развитие: а) в биогенетичен аспект — от най-нисшите организми до най-висшите, б) във филогенетичен аспект — от появата на човека до съвременното му състояние и в) в онтогенетичен аспект — от раждането до края на живота на индивида.

Методологическото положение за ролята на противоречията в процеса на всяко развитие също има основно значение за правилното насочване на изследванията върху психическото развитие. И в този случай конкретните психологически изследвания върху развитието дават своя принос за разкриване на ролята на вътрешните противоречия като движещи сили на психическото развитие, принос, който има не само голямо теоретическо значение, но и значение за практиката, за ефективното ръководство на това развитие.

Диалектико-материалистическата концепция за ролята на дейностите при формирането на човека, която има методологическо значение в психологията, също добива по-нататъшно изясняване чрез разработваната в психологията идея за единството между дейност и съзнание, между дейности и психика. По-специално трябва да се отбележи приносът на психологията за изясняване ролята на практическата дейност на човека в психическото развитие (Л. С. Выготский, С. Рубинштейн), както и ролята на водещата дейност през различните стадии на развитието (А. Н. Леонтьев).

Методологическото положение за единството между теорията и практиката, което има значение за всички науки, при психологическите изследвания намира приложение не само в развитието на експерименталните изследвания, в които се проявява ярко това единство, но и в непрестанното взаимодействие между науката и живота, в резултат на което психологията става непосредствена производителна сила.

Психологическите проучвания дават научна основа за решаване на всички проблеми на практиката, в която човекът е решаващ субективен фактор. Но връзката между теорията и практиката в психологията допринася и в друга посока, която се изразява във взаимодействието на практиката за обогатяване на проблемите, за усъвършенствуване на методите на науката, за нейното диференциране в различни клонове.

3. Във основа на тези методологически положения, в процеса на интензивното развитие на психологията вече са формирани значителен брой методи и методически подходи. В системата на методите за психологически изследвания се включват както основните методи на всички точни науки — наблюдението и експериментът, така и някои техни варианти, които са специфични само за психологията, а също и някои методически прийоми и подходи, които не се срещат в други науки. Това обогатява значително методическия апарат на психологията и дава възможност за разнообразни научни изследвания. Освен това някои от методите на психологията вече се използват и от други науки, което, както изтъква Б. Г. Ананьев, свидетелствува за зрелостта на науката. С това се допринася и за обогатяване на частната методология на науките.

Значителният брой и голямата разнообразие на психологичните методи налага те да се подведат в една система. Това не може да се постигне чрез еднолинейна класификация на методите. Затова в нашата класификация на тези методи се използват три понятия, под които се подвеждат различни средства за психологически изследвания: методи, методически прийоми и основни подходи. Наред с основните методи, в категорията „методически прийоми“ се включат тези, които предполагат набиране на материали чрез основните методи. А в категорията „подходи“ се включват такива проучвания, при които също се използват основните методи, но с оглед на по-специалните задачи за сравнителни, еволюционни или психопатологически изследвания. Това подразделение има известна условност, тъй като между трите категории съществуват тесни връзки.¹

Без да имам възможност да се спирам подробно на тази класификация, трябва да отбележа само някои нейни особености. Двете разновидности на наблюдението се подразделят на други две групи — непосредствено (пряко) и опосредствувано (косвено) наблюдение и самонааблюдение. Към категорията на опосредствуваното наблюдение отнасям изучаване продуктите на дейността, тъй като при него наблюдението се извършва не върху самата дейност, а върху нейните продукти. Тук се включва и анкетата, а до известна степен и интервюто, понеже чрез тях се използват не собствени, преки, а обикновено чужди наблюдения. Към групата на субективните методи, освен непосредственото самонааблюдение и словесен отчет, има категория на опосредствувано самонааблюдение, чиито резултати се намират в автобиографиите, спомените, дневниците, писмата и други.

¹ Въпросната система на методите е отпечатана в нашата Експериментална психология, I изд., 1968, с. 64—65 и II изд., 1973, с. 58, 59.

КЛАСИФИКАЦИЯ НА МЕТОДИТЕ НА ПСИХОЛОГИЯТА

I. Наблюдение

	a) пряко	{ индивидуално — колективно интензивно — екстензивно обикновено — клинично
1. Обективно наблюдение	b) непряко	{ проучване продуктите на личността анкета и др.
2. Субективно наблюдение (Самонаблюдение)	a) непосредствено	{ словесен отчет самоанализ
	b) опосредствувано	{ автобиография личен дневник писма, спомени и др.

II. Експериментални методи

1. Лабораторен (классически) эксперимент	{ методи на дразненето (при различни величини) методи на изразните движения методи на реакциите	{ волеви неволеви
2. Полеви (теренен) эксперимент: в класна стая, завод, космоса, игрище и др.		
2. Психодиагностичен а) нестандартизиран тестове	{ за отделни психически процеси за личността и характера	
б) стандартизирали тестове	{ за интелигентност — спец. способности индивидуални — колективни аналитични — синтетични вербални — невербални — смесени стълбици — с точки	
4. Естествен эксперимент	{ при условията на труда при условията на ученето при условията на играта и др.	

5. Психо-педагогически эксперимент	{ констатиращ обучаващ (формиращ) контролиращ
------------------------------------	---

III. Моделиране	{ физическо — математическо имитационно — схематическо кибернетическо и др.
-----------------	---

IV. Психологическа характеристика (синтетичен методически прийом)	{ обикновени, взаимни и др. профили оценъчни скали психографии
--	---

a) разновидности	{ профили оценъчни скали психографии
б) помощни методи: казуистичен, беседа, интервю, въпросници	

V. Методологически подходи

1. Генетически

а) филогенетически	{	биогенетически
б) онтогенетически		исторически

2. Сравнителен подход

3. Психопатологичен подход (метод)

4. Комплексен подход

VI. Специални методи

а) физически и математически	{	лонгитюдинален
б) физиологически, биохимически, фармакологически, лингвистически		биографически (ср езов)
в) графически		
г) други		

Към групата на експерименталните методи освен лабораторният (класическия) експеримент, който е характерен за всички положителни науки, се отнасят няколко варианта, които са специфични само за психологията. Това е теренният (полевият) експеримент, който по същество не се различава от класическия лабораторен метод, но се отделя от него поради това, че се прилага на различни места вън от лабораторията (в клас, в завод, на спортната площадка и др.), като се използват лабораторни апарати.

Специфични само за психологията са другите три варианта на експеримента: психоdiagностичните методи, естественият експеримент и психо-педагогическият експеримент. Както тези методи, така и техните поделения, които са най-многообразни при психоdiagностичните методи, са създадени за нуждите на психологическите изследвания, но се използват и в други съседни области, като педагогика, медицина, професионално ориентиране и др.

Моделирането, което може да се отнесе също към експерименталните методи, има по-специално място като трети основен метод поради все по-голямото значение, което този метод добива, както и поради някои негови особености — проучване не на самите явления, а на техните модели.

Психологическата характеристика, която обикновено се причислява към редицата на методите, тук се определя като синтетичен методически прийом, тъй като при съставяне на тази характеристика се използват всички други методи както на наблюдението, така и на експеримента. Към разновидностите на психологическата характеристика се отнасят и няколко методически прийоми, като профилите, оценъчните скали, както и някои помощни методически похвати, като каузистиката, беседата, интервюто.

Към категорията на методическите подходи се отнасят някои варианти, които често пъти се наричат методи. Основанието ни да ги определим като подходи е, че и при тях могат да се използват различните други методи на наблюдението и експеримента, само че подчинени на специален подход. Така например наблюдението или експерименталното изследване може да се извършва с генетичен подход (филогенетичен или онтогенетичен) със сравнителен или с психопатологичен

подход. Тези подходи дават известна модификация на същите методи, колкото на насочеността на изследванията, тълкуването на резултатите от тях. Комплексният подход също включва различни методи, но се отнася предимно до организацията и провеждането на изследването.

В последната категория се включват редица специални методи, които са предимно от експериментален характер. Те се отделят в специална категория, тъй като се заимствуват от други науки. Но веднъж приложени при психологически изследвания, те стават вече методи на психологията. Характерни примери дават физиологическите методи, например методите на условните рефлекси, математическите методи, фармакологическите, лингвистичните и други подобни методи.

Тази класификация не е окончателна не само защото методическият апарат на науката се развива, но и защото са възможни и други системи за класификация. Така например Б. Г. Ананьев прави такава класификация въз основа на последователните цикли при научното изследване. На тази основа той разграничава следните категории: а) организационни методи — сравнителен, лонгитюдинален и комплексен; б) имперични методи — наблюдение и самонааблюдение, експериментални методи, психодиагностични, анализ на дейността и нейните продукти (праксиметрически методи), моделиране, биографически методи, в) прийоми за обработка на данните; г) интерпретационни методи — генетически и структурни, психографии, психологически профили, типологически класификации (2, с. 296—297). Тази класификация има значение при организацията на самото изследване.

4. Четвъртият критерий, който трябва да се разгледа, се отнася до системата на самата наука. Той е свързан с критерия за системата на нейните методи, но има и самостоятелно значение.

Психологията, както и останалите фундаментални науки, се развива под влиянието на два процеса — диференциация и интеграция на науката. Тези процеси се извършват както поради не прекъснатото усложняване и усъвършенствуване на проблематиката в науката, така и поради непрестанно нарастващите потребности на живота, които изискват помощта на научните знания. В историческия ход на създаването на психологията се наблюдава и тясната връзка между развитието на методите и формирането на нейните нови клонове. Тази връзка е двупосочна — появата на нов клон на науката предизвиква създаването на нови методи, а новите методи допринасят за изграждането на нови отрасли или за усъвършенствуването на вече съществуващите. Характерни в това отношение са взаимните връзки между естествения експеримент и педагогическата психология, между психодиагностичните методи и диференциалната психология, между моделирането и инженерната психология и др.

В хода на диференциацията и интеграцията на психологията през изтеклото столетие на нейното съществуване се оформиха вече голям брой клонове (отрасли) на тази наука, което поставя необходимостта да се говори в множество число — за психологически науки. Наистина този процес на размножаване на психологическите дисциплини не може да се смята завършен. Той не е осъществен в еднаква степен

за всички разклонения. Някои са вече оформени като относително самостоятелни дисциплини, други представляват само нови научни направления. Но във всеки случай не може да се пренебрегне фактът на значителното разклонение на съвременната психология. Това поставя задачата да се очертава цялостната картина на психологическите науки чрез една класификационна система. За разрешението на тази задача има вече някои предложения от такива авторитетни психологи като К. К. Платонов (6), В. Шевчук (10, с. 15).

Голямото разнообразие на клоновете на психологията не позволява да се направи тяхната класификация въз основа на единствен принцип. Затова в предлаганата тук класификация се приемат четири основи, всяка от които дава възможност да се обхванат по няколко научни дисциплини, някои от които на свой ред се подразделят на други клонове. Тези четири основи са: 1) основните проблеми, които определят облика на науката; 2) доминиращите методи, които се използват; 3) връзките с практиката и 4) връзките на психологията с другите науки. По този начин се получава следната система на психологическите науки.

Въз основа на главните проблеми

I. Обща психология	Психология на познавателните процеси: Перцептология, евристика и др.
	Психология на личността : Психология на способностите, характерология и др.
2. История на психологията 3. Еволюционна психология 4. Зоопсихология	Детска психология, юношеска психология
	Психология на зрялата възраст
5. Възрастова психология	Геронтопсихология
	6. Диференциална психология 7. Народопсихология, етнопсихология

II. Въз основа на преобладаващите методи

1. Интроспективна психология (направление)
2. Експериментална психология
3. Психодиагностика ; психометрия
4. Сравнителна психология
5. Математическа психология

III. Въз основа на връзките с практиката

1. Педагогическа психология	Психология на обучението
	Психология на възпитанието
	Психология на проф. образование
2. Социална психология	Обща социална психология
	Психология на управлението Военна психология и др.
3. Психология на труда	Инженерна психология Транспортна, летателна психология Космическа психология Психология на търговията и др.

4. Медицинска психология ; клиническа психология
5. Спортна психология
6. Съдебна психология
7. Архитектурна психология
8. Екологична психология

9. Психология на културата

{ Психология на изкуството
Психология на литературата
Психология на науката
Психология на масовата информация

10. Психология на религията ; психология на атеизма

11. Специална психология

{ Олигофренопсихология
Сурдопсихология
Тифлопсихология и др.

V. Въз основа на връзките с другите науки

1. Псилофизика
2. Псилофизиология
3. Невропсихология
4. Психохигиена
5. Псилофармакология
6. Психолингвистика
7. Патопсихология
8. Библиопсихология
9. Кибернетична психология

Тук не се представят всички възможни клонове на психологията, нито пък всички техни подделения. В хода на развитието на науката и на нуждите на живота се създават нови клонове.

Колкото и да се разклоняват психологическите науки, те запазват своите връзки с основната наука — общата психология. Тези връзки са двупосочни — от една страна, всички клонове се изграждат върху основните понятия и закономерности, разработвани в общата психология, а от друга страна различните клонове допринасят за обогатяване на методите и концепциите на общата психология, доставят по-богат материал за конкретизиране на нейните основни положения и раздели. Съществуват връзки и между самите клонове, които понякога са толкова близки, че границите между тях не се очертават ясно. Такива са например връзките между еволюционната и възрастовата психология, между зоопсихологията и сравнителната психология, между някои отдели на трудовата и социалната психология и др. Макар че психологията на познавателните процеси се подразделя на такива клонове като перцепция, психология на мисленето, психология на паметта, все пак като цяло тя не може да се отдели от психологията на личността, в която също има вътрешни подделения. Ето защо не би трябвало да се отива към крайното подразделяне, което често пъти се основава само на доминиращия проблем, който се разработва. И във всички случаи трябва да се има пред вид, че колкото и да се диференцира и интегрира психологията, тя запазва известно единство — единството в многообразието и многообразие в рамките на единство. В някои случаи се касае и за единството между цялото и частите, тъй като често пъти отделните клонове се заемат с проучване на една

част от целия предмет на психологията, без работниците в този клон да загубват от погледа си цялостната задача. Затова Б. Ф. Ломов, който изтъква, че пътят на диференциацията на всички фундаментални науки и степента на тази диференциация е показател за прогреса на научното знание, пише: „Обаче колкото и широко да се разклонява психологическата наука, тя не губи (във всеки случай не трябва да губи) своята основна задача — изучаване на психиката, на нейните механизми и управляващите ги закономерности (5, с. 34).

Освен това трябва да се подчертая и двупосочното значение на връзката на психологията с другите науки, като педагогика, медицина, социология, физиология и др., което се изразява в обогатяване на проблемите, методите и резултатите от комплексните изследвания.

5. Петият критерий, с който следва да се прецени фундаменталният характер на психологията, се отнася до нейното научно и научно-приложно значение. И в двете тези посоки значението на психологията е многостранно. Преди всичко многостранно е значението на теоретическите изследвания и достиганите резултати от тях. Това значение се отнася не само до решаването на фундаменталните проблеми на науката, но и до по-успешното решаване на редица проблеми на практиката. Така например изследването на основния теоретически проблем за психическото развитие, за неговите движещи сили и закономерности, за периодизацията на това развитие има не само теоретично значение, но и многостранно практическо значение за управлението на развитието, и то не само в педагогическата практика, но и за решаване на някои проблеми на управленческата, литературната, издателската, съдебната практика.

От друга страна, изследванията в отделните клонове, които имат предимно научно-приложен характер, съдействуват не само за решаване на поставените пред тях практически въпроси, но допринасят и за разработката на някои теоретически проблеми. Ярък пример за това може да се посочи работата на някои психологи в областта на психологията на труда, които на основата на решаването задачите за професионалното ориентиране и подбора достигнаха до разработка на теоретическия проблем за способностите.

Друг подобен пример представлява нашата работа за адаптиране на стъльбицата за измерване на интелигентността. Макар че първоначално беше поставена една практическа задача, получените резултати от двукратното изследване (първият път на 1153 лица, а вторият път на 504 лица) даде възможност да се осветлят и някои теоретически проблеми. Чрез сравняване на разпределението на квотиентите на интелигентност, получени с една и съща методика в три различни страни (САЩ, България и Сърбия), се установи, че няма съществени различия в равнището на интелигентността и по този начин се допринася за опровергаване на тезата за национални различия в интелектуалното развитие. При съпоставяне на резултатите от изследванията на момчета и момичета от 5 до 20-годишна възраст се установи, че няма статистически значими разлики между равнището на интелектуалното им развитие, което хвърля светлина върху въпроса за половия диформизъм. Все въз основа на тези изследвания се получава въз-

можност за изясняване на акцелерацията на интелектуалното развитие и условията за това (по-подробно вж. 8).

Други примери за връзката между практическите и теоретическите изследвания ни дават работите на нашите автори в областта на педагогическата психология за проучване на психологията на ученето, в областта на социалната психология и психологията на управлението, при които се изясняват теоретичните проблеми за личността, за междуличностните отношения.

От това се вижда, че не може да се постави граница между теоретическите и приложните изследвания в областта на психологията; между тях има тясна взаимна връзка.

Много значителната роля на психологията се изразява и в обстоятелството, че тя е основна или поне една от основните науки за редица други науки. Характерен е примерът с педагогическите науки, които не могат да се изграждат пълноценно без данните на психологията. Това се отнася и до психиатрията, която не може да мине без основни знания по психология. А в комплексната област на ергологията психологията заема несъмнено централно място.

Голямо е значението на психологията и в областта на човекознанието. Като разработва основните проблеми на най-основната страна на сложния обект — человека, психологията е не само „крайъгълен камък“, но и дава главния градивен материал за тази комплексна, перспективна област на науката. Такова е нейното значение и за наукознанието, в което психологията на научното творчество заема централно място.

Значението на психологията и за такива отдалечени от нея науки като физика и математика се подчертава от Ж. Пиаже с идеята, че всички тези науки са резултат от частната или общата дейност на субекта, която е обект на психологията. „Затова психологията заема централно място не само като продукт на другите науки, но и като източник за обяснение на тяхното формиране и развитие“ (8, с. 37).

Трябва да се отбележи и голямото мирогледно значение на психологията. Освен това значение — на педагогическите науки като основа на диалектиката, което се изтъква от В. И. Ленин, трябва да се подчертает и това, че тя има важна роля при формиране на научните възгледи и убеждения във връзка с вътрешния мир на человека, относно който съществуват редица мистически предразсъдъци. Изучаването на психологията играе важна роля при възпитателната и самовъзпитателната работа за изграждане на характера, за формиране на личността, което обяснява значението на психологията като учебен предмет във всички училища.

Във връзка с това се намира значението на психологията при решаване на въпросите за социалистическия начин на живот, за ролята на индивидуално-психическите особености на человека и за тяхното формиране при този начин на живот.

Не е малко значението на психологията и в борбата за мир като най-актуална задача на нашето време, тъй като психическата подготовка на хората за мир или за война играе голяма роля.

Отбелязаните особености на психологията, които дават основания за нейното място сред фундаменталните науки, не са в единаква

което има и непълноти, и несполуки, и кризисни моменти. Но важното е, че този процес е непрестанен и интензивен. А това е залог за все по-големи постижения в тази област на човешкото знание. Социалистическите условия на живот особено благоприятстват за това.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аианьев, Б. Г. — Человек как предмет познания, изд. ЛВ, 1969.
2. Аианьев, Б. Г. — О проблемах современного человекознания, Наука, М., 1977.
3. Кедров, Б. М. — Соотношение фундаментальных и прикладных наук, „Вопросы философии“, 1972, № 2.
4. Ленин, В. И. — Философские тетради, ОГИЗ, Москва, 1947.
5. Ломов, Б. Ф. — О системном подходе в психологии, „Вопросы психологии“, 1975, № 2.
6. Платонов, К. К. — О системе психологии, изд. Мысль, Москва, 1972.
7. Пономарев, Я. А. — Психология творчества, изд. Наука, М., 1976.
8. Пирьов, Г. Д. — Сравнително изследване на интелигентността, „Психология“, 1975, № 1.
9. Пиаже, Ж. — Междудисциплинарные связи и система наук, в кн. Материалы XVIII междунар. психологич. конгресса, М., 1966.

PSYCHOLOGY -- A FUNDAMENTAL SCIENCE OF MAN

G. D. Piryov

The article deals with some characteristics of modern psychology which determine its fundamental character.

1. Psychology has its object, which is not covered by any other science. It occupies a central place between philosophy, biology and the social science. Its branches lie at the basis of dialectics, according to V. I. Lenin.

2. Based on the methodological principles of unity and interrelation of phenomena and the need to examine them in the process of development, as well as of the unity between actions and psyche, between theory and practice, psychology contributes both to the concretization and elaboration of these principles.

3. The science of psychology has at its disposal a rich system of methods and methodological approaches including observation, experiments and simulation as basic methods, as well as the methods specific for this particular science, such as psycho-diagnosis, the natural experiment, the psychological characteristics, some of which are used in other sciences.

4. A considerable number of psychological branches have been formed or are being formed in the process of differentiation and integration of psychology. They are grouped according to: a) the main problems, b) prevailing methods, c) their connection with practice and d) interrelations with other sciences.

5. Psychological investigations in various fields have both essential theoretical importance and a practical importance for life. Examples of the significance of fundamental research in solving practical problems and of applied research, which help in solving theoretical problems are also shown. The role of psychology as a „corner stone“ in a number of other sciences such as pedagogics, ergonomics, science of man, theory of science, etc. are pointed out.

НИВО НА ИНТЕЛЕКТА И ПСИХИЧЕСКА УСТОЙЧИВОСТ

К. Г. ГУРБАЛОВ

Съвременният социално-технически прогрес води до интелектуализация на труда и повишаване степента на психическо напрежение на човека. Тези особености на трудовата дейност изискват съответна психическа устойчивост, която се явява съществен фактор за надеждност на човешкото звено в системите за управление. Във връзка с нарастването преди всичко на психическите изисквания към човека е необходимо да се анализира зависимостта между нивото на интелекта и степента на психическа устойчивост.

В непубликуваните ръкописи Б. Г. Ананиев отделя особено място на интелекта в общата съвкупност от потенциали на човешкото развитие. Той разглежда интелекта като многостепенна организация на познавателните сили, която обхваща психофизиологичните процеси, състояния и свойства на личността. Тази организация е свързана с иерархичните, вегетативните и метаболичните характеристики на човека, които се явяват своеобразни еквиваленти на интелекта и определят умствената рабоспособност и интелектуалното напрежение, степента на тяхната полезност и вредност за здравето на човека (1, с. 166).

Като разкрива с помощта на корелационен и факторен анализ връзките между характерологичните черти, интелекта, различните психомоторни, вегетативни и биохимични функции, Б. Г. Ананиев установява редица комплекси, състоящи се от разнородни показатели. Тези показатели влизат в структурата на личността. Най-значим се оказва първият фактор — интелектуалният, който включва редица положителни корелации с общия показател за умствено развитие, с вербалния интелект, с невербалния интелект, с вниманието и др. Затова интелектуалният фактор се оказва твърде важен в структурата на личността (1, с. 306—307).

В колективно комплексно изследване на лабораторията по диференциална психология и антропология в Ленинградския университет под ръководството на Б. Г. Ананиев е установен интересен факт — интелектуалният фактор се намира в отрицателна корелация с основната обмяна ($-0,46$) (М. Д. Дворяшина). Както заключава Б. Г. Ананиев, твърде високият интелектуален уровень се характеризира с висок уро-вен на внимание и успешност (продуктивност) на умствената работа, но и с по-малък отколкото при други случаи енергоразход на организма в процеса на умствената дейност (1, с. 307).

Показателят „основна обмяна“ се намира в центъра на корелационните връзки и обединява редица вегетативни и биохимични реакции, специфични за дадения човек. Чрез този метаболически център интелектуалните функции са свързани с много други състояния на организма, „образуващи общ фон на интелектуалното напрежение“ (1, с. 207).

Интелектуалната регулация на работните процеси е регулация от висши тип, която се изразява в няколко основни дейности: анализ на задачата; формулиране план за работа; разработване корекционна

програма; регулиране. Волево-емоционалната регулация се разглежда в много тясна връзка с интелектуалната регулация (9, с. 439—441).

Връзката между нивото на интелектуалното развитие (с теста на Векслер) и нивото на възбудимост (по електрическото съпротивление на кожата) се разкрива от А. М. Горфунек и Л. А. Перевощикова. Авторите потвърждават отбелязаната от Б. Г. Ананиев обратна връзка между нивото на интелекта и степента на напрежение на организма (5, с. 112—113).

Н. А. Грищенко—Розе при анализ на възрастно-половите особености на трепета в условия на интелектуално натоварване установява отрицателна корелационна зависимост между нивото на интелекта и величината на основните колебания на трепета (6, с. 126—190).

Анализът на посочените определения за интелекта, както и някои корелационни зависимости между нивото на интелекта и енергоразхода, вегетативните, емоционалните реакции, характеровите особености и други свидетелствуват за неговата важна роля в многоуровенна, та организация на познавателните възможности, психичните процеси, свойства и състояния на личността.

За да се разкрие зависимостта между нивото на интелекта и психическата устойчивост на човека, необходимо е да се направи кратка характеристика и на понятието „психична устойчивост“.

В съвременната трудова дейност съществена роля и значение има психическата устойчивост особено за професията, свързани с повишено напрежение и отговорност. Изследванията се насочват главно към някои по-особени работни ситуации на оператора, изискващи емоционално-моторна и емоционално-сензорна устойчивост. Важен показател за психическа устойчивост е стабилността на реакциите спрямо емоционално въздействуващи дразнители (О. А. Черникова 26, с. 506). В. Л. Марищук, К. К. Платонов, Е. А. Плетницкий определят емоционалната устойчивост като „способност за съхраняване на професионалната работоспособност в условия на емоциогени въздействия“ (15, с. 9—19).

Нарушението в емоционалния компонент при напрегнатост се описва от същите автори: „Напрегнатостта, това е емоционално състояние, характеризиращо се с временно понижение на устойчивостта на психическите и психомоторните функции и с понижение на професионалната работоспособност“ (15, с. 9—19). Напрегнатостта се разглежда като обратна страна на емоционалната устойчивост. Авторите сочат три вида временни нарушения, свързани с неустойчивостта на психическите функции при напрегнатостта: емоционално-моторни, емоционално-сензорни и емоционално-интелектуални.

Емоционално-интелектуалните нарушения се съпровождат със занижаване критичността при оценка на собствените действия, със затруднение на мисловните операции, в частност на асоциативното мислене, с понижение на паметта и на редица други психически функции.

П. Б. Зилberman определя емоционалната устойчивост като: „Способност на човека за управление на своите емоционални състояния с цел да запази необходимото ниво на работоспособност в екстремални условия на работа“. На това основание той разглежда емоционалната устойчивост не като състояние, а като качество на личността, което се определя от особеностите на нервната система и състоянието на ор-

танизма, от особеностите на съзнанието на личността, от нейния интелект, мотивационно-волевата сфера и чувствата. Очевидно е, че и в това определение на емоционалната устойчивост като частен проблем се търсят определени нейни корелати с особеностите и структурата на личността (7, с. 171).

През последните години все повече се разработват проблемите на психичната устойчивост като глобална качествена характеристика на поведението на личността в психогени ситуации. Счита се, че с понятието „емоционална устойчивост“ не може напълно да се изяснят проблемите на психичната устойчивост на човека.

Като изтъква ограниченността на термина „емоционална устойчивост“, Б. Първанов основателно пише, че той отразява „частичен подход към цялостното и многообразното проявление на психичната дейност, на психичната устойчивост и затова не може да задоволи“ (21, с. 157–159). Същият определя психичната устойчивост като: „Трайно проявление на оптимална активност и равновесие в психичната дейност при променливо действие на силните и значими дразнители (фактори) — положителни и отрицателни и особено в острите (екстремални) решаващи ситуации“, (22, с. 157–159).

Проблемите на психичната устойчивост се разработват и от К. Златарев (6, с. 27–31), Г. Йолов (8, с. 123), Ф. Генов (2, с. 20–37; 3, с. 11–36), В. А. Плахтиенко, Ю. М. Блудов (18, с. 88), Н. Попов (20, с. 288) и др.

Анализът на изследванията върху интелекта и емоционалните компоненти в структурата на личността свидетелства за определена корелационна връзка и зависимост между тях. Заслужава особено внимание изводът на Б. Г. Ананиев и сътрудниците му, че твърде високият интелект се характеризира с повишено внимание и продуктивност, респективно и с по-малък енергоразход в процеса на умствената дейност.

Може да се предполага, че наличното на по-високо ниво на интелекта представлява съществен фактор за по-добра саморегулация на поведението, за извършване на съответна дейност с по-малко напрежение, респективно за по-голяма психическа устойчивост в екстремални условия.

За разкриване на зависимостта между нивото на интелекта и степента на психическа устойчивост проведохме експериментално-психологически изследвания общо върху повече от 1 000 опитни лица със средно образование, на възраст от 20 до 25 години с комплексна методика: 1) тест на Р. Амтауер за изследване нивото и структурата на интелекта; 2) диагностична проба „събиране на числа с превключване“ — предложена от К. К. Платонов (19, с. 64–67), за оценка на умствената работоспособност; 3) тест на Тейлър за оценка нивото на вътрешното беспокойство, тревожност (28, с. 255–298); 4) тест на Айзенк за изследване на невротизъм, екстровертност, интровертност, лъжа; 5) психодиагностична проба за оценка свойствата на нервната система, емоционалната устойчивост, и някои черти на характера (22, с. 157–159); 6) черно-червена цифрова таблица за изследване помехоустойчивостта (по Ф. Д. Горбов) (4, с. 340–354); 7) електронен тримометър за регистрация на трепора; 8) комплексен реакционометър на Бонардел за оценка на реакциите в сложна моделирана обстановка;

9) беседа по съответна програма за разкриване особеностите на личността. Получените резултати са обработени по съответни програми с ЕИМ за разкриване на корелационни и факторни зависимости (27, с. 85).

Резултатите от изследването свидетелствуват за умерена отрицателна корелационна зависимост между данните за ниво на интелекта и показателя за степен на тревожност $r = -0,346$. Потвърждава се установената от някои автори подобна зависимост (13, с. 133–137). Тази тенденция би следвало да се тълкува в смисъл, че колкото е по-високо нивото на интелекта, толкова човекът по-успешно (в сравнение с другите хора) може да се приспособява в трудни условия. Както изтъква В. В. Суворова, тревожните лица обикновено се справят по-добре с по-проста дейност. Когато дейността започва да се усложнява и нейното усложняване и осъществяване изисква по-тънка диференцировка, то преимуществото се оказа на страната на нетревожните. При изпълнение на твърде сложна задача или сложен проблем тревожните лица стават неадекватни и безпорядъчни (25, с. 3–158).

В този смисъл представлява интерес и установената от нас умерена отрицателна корелационна зависимост $r = -0,359$ между показателя за ниво на интелекта и данните от диагностичната прoba „събиране на числа с превключване“. Очевидно тук още един път се потвърждава тенденцията, че лицата с по-високи интелектуални показатели много по-успешно се справят с решаването на трудни задачи, изискващи умствено напрежение. В случая важен индикатор за степента на психическа устойчивост в процеса на решаване на задача в зададен темп с непрекъсната смяна на двата начина за смятане се дава точността. Установената отрицателна корелационна зависимост свидетелствува, че колкото е по-висок коефициентът за ниво на интелекта на съответния човек, толкова по-малко грешки допуска той при решаването на умствена задача в екстремални условия.

Заслужава да се отбележи, че коефициентът на корелация между данните от теста за тревожност и диагностичната прoba „събиране на числа с превключване“ $r = 0,380$ е с положителен знак и свидетелствува за умерена корелационна зависимост. Вероятно тази тенденция подсказва, че и с двете методики се диагностицира степента на напрежение на човека, но по различен начин: посредством самоочет и по експериментален път, като се моделират елементи от трудна, необикновена дейност. Тази особеност може да се обясни и с постановката на Г. Йолов, че при моделиране или имитиране на критична ситуация „...личността много по-непосредствено и пълно проявява характерните си особености, отколкото при стандартните обстановки“ (12, с. 185–218).

Факторният анализ разкрива още по-добре описаната зависимост. Особен интерес представлява обстоятелството, че данните от теста за вътрешно безплокийство и диагностичната прoba „събиране на числа с превключване“ са в интелектуалния фактор. В него най-голямо факторно тегло показва коефициентът за ниво на интелекта (0,688). Значително голяма отрицателна факторна зависимост с данните за ниво на интелекта показва тестът за тревожност ($-0,506$). С умерено отрицателна факторна зависимост с нивото на интелекта се характеризират

данные от диагностичната проба „събиране на числа с превключване“ ($-0,362$).

Установената обратна зависимост между нивото на интелекта и степента на тревожност би могла да се обясни и с посочения вече извод на Б. Г. Ананиев и М. Д. Дворяшина, че по-високият интелектуален уровень се характеризира с по-малък, отколкото при други случаи, енергоразход в процеса на умствена дейност. Тази тенденция се потвърждава, както посочихме, и в изследванията на А. М. Горфунек и Л. А. Переовщикова за обратната корелационна зависимост между нивото на интелекта и кожно-галваничния рефлекс (степен на възбудимост) и от Н. А. Грищенко-Розе за отрицателна корелационна зависимост между величината на основните колебания на трепета и нивото на интелекта.

Факторният анализ на експерименталните данни свидетелства за и за отрицателна факторна зависимост между показателя за ниво на интелекта и показателя на невротизъм $-0,157$, който според Айзенк характеризира и емоционалната лабилност. Същата зависимост се потвърждава и между нивото на интелекта и данните за помехоустойчивост по Ф. Д. Горбов, както следва: за показателя „време“ ($-0,143$) и за показателя „грешки“ ($-0,106$).

Оценките от проведените беседи с изследваните лица се включват също в интелектуалния фактор с факторно тегло $0,694$ и се намират в отрицателна факторна зависимост с показателите за психическа неустойчивост — например с показателя „грешки“ от психодиагностичната проба „събиране числа с превключване“ $-0,160$; с оценката за вътрешно беспокойство $-0,150$; с показателя за емоционална лабилност $-0,108$; с показателя за невротизъм $-0,182$; с показателя за точност на реакциите в сложна моделирана обстановка $-0,104$; с данните за наличие на трепет $-0,119$; с показателите за помехоустойчивост: време $-0,168$, грешки $-0,176$.

Многобройните изследвания показват, че психофизиологическите характеристики на тревожните и нетревожните хора се различни. Обикновено тревожността се свързва с преобладаването на силно възбуджение на централната нервна система. Затова характеристиките на тревожните хора в редица случаи съвпадат с аналогичните характеристики на възбудимите. У тревожните лица се наблюдават достоверно по-голям брой условни и безусловни рефлекси в сравнение с нетревожните. В трудни условия у тревожните хора се констатира по-голяма честота на мигане (15, с. 3—158).

Посочената особеност се илюстрира много добре с получените данни относно зависимостта между силата на възбудните процеси на нервната система, показатели за ниво на интелекта и степен на тревожност. Заслужава особено внимание фактът, че показателят за силата на възбуддането попада също в интелектуалния фактор с умерена отрицателна зависимост ($-0,442$). Може да се предположи, че колкото по-възбудими са опитните лица, толкова тяхната склонност към тревожност е по-изразена. Интерес представлява и обстоятелството, че тук се наблюдава отрицателна факторна зависимост между нивото на интелекта и степента на възбуддане на централната нервна система. Вероятно в случая ролята на високия интелект се очертава като регулатор на състоянието на човека.

Във връзка с описаните констатации ще бъде посочен още един интересен момент. Данните по отношение уравновесеността на нервните процеси също са в интелектуалния фактор с умерена, но отрицателна факторна зависимост ($-0,324$). В случая отново се откроява отрицателна факторна зависимост между нивото на интелекта и уравновесеността на нервните процеси, подобно на зависимостта между нивото на интелекта и степента на тревожност.

Анализът на получените резултати от изследването върху голяма група лица и установената корелационна и факторна зависимост свидетелствуват за съществената роля на интелекта в регулацията на психичното състояние на човека. Не случайно Р. Лазарус изтъква, че ядрото на стреса е интелектуалната оценка, която индивидът дава на стимула на ситуацията, а не самата опасност. „Фундаменталното значение в психологичния стрес — иниче той — има оценката, по време на която индивидът прави анализ за значението на стимула, решавайки въпроса за неговата възможна вреда. Ако ние изменим оценката, то изменяме интензивността или типа на стресовата реакция“ (24, с. 206).

Изучаването на функционалните възможности на човека в състояние на психически стрес също показва, че нивото на познавателните, мнемическите и интелектуалните процеси у него обикновено е снижено (25, с. 3—158).

В това отношение и Н. И. Наенко отбелязва, че стресът представлява особено състояние, което включва наред с емоционалните и други психологически компоненти (мотивационни, интелектуални, перцептивни и др.) (17, с. 7).

Очевидно очертава се определена тенденция за отрицателна корелационна и факторна зависимост между нивото на интелекта и показателите за психическа устойчивост: емоционална лабилност, невротизъм, помехоустойчивост, наличие на трепор, точност на реакциите в сложна моделирана обстановка. Установената особеност се потвърждава и посредством изследване на умствената работоспособност при решаване на трудни задачи. Съществено значение за потвърждаване наличието на такава тенденция имат и установените подобни корелационни и факторни зависимости с някои основни свойства на нервната система: възбудимост и уравновесеност.

Следователно при равни други условия наличието на по-високо ниво на интелекта представлява съществен фактор за саморегулация на поведението, за работа с по-малко психично напрежение, респективно за по-голяма психическа устойчивост.

Този извод има важно значение за оптимизиране на психодиагностиката при професионалния подбор и ориентиране, за по-нататъшно изучаване особеностите на личността при изпълнение на необикновени, сложни и отговорни задачи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арапьев, Б. Г., Человек как предмет познания, ЛГУ, 1969, с. 306—307.
2. Генов, Ф., Волевата подготовка на спортиста, С., 1965. 3. Генов, Ф., Мобилизационна готовност на спортиста, 1972. 4. Горбов, Ф. Д., О „помехоустойчивостта“ оператора, Сб. Инженерная психология, Изд. МГУ, 1964, с. 340—357. 5. Горбу и-

кель, А. М., Переоцкова, Л. А., К сравнительной характеристики...
 гов разных факультетов по интеллекту и возбудимости, Сб. Человек и общество, XIII, ЛГУ, 1973, с. 112—114. 6. Грищенко—Розе, Н. А., Возрастно-половые особенности и трепора и его динамика в условиях интеллектуальных нагрузок экзамена. Человек и общество, XIII ЛГУ, 1973, с. 126—130. 7. Зильберман, П. Б., Эмоциональная устойчивость оператора, Сб. Очерки психологии труда, оператора под ред. Е. А. Милеряна, М., Изд. „Наука“, 1974, с. 171. 8. Златарев, К., Върху проблема за психичната устойчивост, Армейски преглед, 1964, кн. 12, с. 27—31. 9. Иваиова, З. Б., М. В. Балева, Психофизиологична регулация на работните процеси, Сб. Основи на ергосистемата, С., 1972, с. 439—441. 10. Иолов, Г., Проявление на типологическите свойствомията, С., 1972, с. 439—441. 11. Иолов, Г., Личността в критични ситуации, Партизат, С., 1975, 1964, с. 123. 12. Иолов, Г., Критичните ситуации и масовата психика, С., 1973, с. 185—с. 139. 13. Левитов, Н. Д., Психическое состояние безноктество, тревоги. Вопросы психологии, 1969, № 1, с. 133—137. 14. Левитов, Н. Д., О психологических состояниях человека, 1964, с. 27. 15. Маринук, В. Л., К. К. Платонов, Е. А. Плетнински, Напряженность в полете, М., 1969, с. 9—19. 16. Наенко, Н. И., Психологический анализ состояния психической напряженности. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук, МГУ, 1970, с. 1—20. 17. Наенко, Н. И., Психическая напряженность, МГУ, 1976, с. 7. 18. Плахтиенко, В. А., Ю. М. Брудов, Психическая устойчивость (надежность) высококлассных спортсменов — единоборцев и факторах условиях ответственных соревнований. „Психический стресс в спорте“, Материалы всесоюзного симпозиума, Пермь, 1973, с. 88. 19. Платонов, К. К., Вопросы психологии труда, М., 1970, с. 64—67. 20. Попов, И., Цичностната устойчивост на спортиста и нейното формиране, Сб. Международна научна конференция по проблемите на тренировката, ЦС на БСФС, 1972, с. 288. 21. Първанов, Б., Психологични проблеми на спортните игри, Медицина и физкултура, С., 1976. 22. Сб. Психофизиологический отбор военных специалистов. Министерство обороны СССР, 1973, с. 157—159. 23. Сб. Психодиагностические методы в комплексном лонгитюдном исследовании студентов под ред. на А. А. Бодалов, М. Д. Дворянинова, И. М. Палей, ЛГУ, 1976, с. 1966. 24. Сб. Эмоциональный стрес, Л., 1970, с. 206. 25. Суворова, В. В., Психофизиология стресса, М., 1975, с. 8—158. 26. Черникова, О. А., Исследование эмоциональной устойчивости в условиях напряженной деятельности, XVIII международный псих. конгрес, 1966, т. II, с. 506. 27. Ян В., Х. Вале, Факторният анализ и неговото приложение, Техника, С., 1974, с. 85.

LEVEL OF INTELLECT AND PSYCHIC STABILITY

K. Gourbalov

Experimental and psychological research work with more than 1000 persons with secondary education, aged from 20 till 25 years, was carried through in order to reveal the correlation between the level of intellect and the degree of psychic stability. A complex method of investigation was applied concerning the level and structure of intellect, the intellectual working capacity, the inquiet state of mind, extroversy, introversy, neurosis, lie; the basic features of the nervous system; emotional stability and some other character features; tremor; the reactions in a complex model situation. In order to establish the factorial correlations the results obtained were elaborated after the corresponding programmes with EIM.

The analysis of the results shows a definite negative tendency of the correlational and factorial subordination between the level of intellect, the errors in the working process, the degree of psychic tension, tremor, etc. This peculiarity is to be confirmed in working-

capacity-experiments by solving difficult tasks, of decisive importance for the confirmation of the existence of such a tendency are the already established similar correlational and factorial subordinations, as well as indices of some basic qualities of the nervous system, such as irritability and steadiness.

In other words, if placed under equal condition in other respects, a higher intellectual level is a decisive factor in the self-regulation of behaviour and raising of the psychic stability of man. This inference is of great importance for the optimization of psychodiagnosis at vocational orientation and selection, and for the further study of personality's peculiarities at performing unusual, complex and responsible tasks.

ПО ПРОБЛЕМА ЗА ПСИХИЧЕСКАТА УСТОЙЧИВОСТ

Б. ПЪРВАНОВ

Психическата устойчивост и неустойчивост при екстремални условия е нов и актуален проблем. Научно-техническата революция внася дълбоки изменения във всички области на човешкия живот — труда, бита, културата и науката. Пред человека и колективите се поставят нарастващи изисквания, които в редица случаи са екстремални (широко използване на автоматиката и електрониката, сложни социални условия, дейност при голям дефицит от време, получаване и преработване на голяма информация, дейност при силни дразнители и др.). За някои клонове на психологията (военната, социалната, инженерната и спортната) този проблем има първостепенно значение, поради което в сегашния етап по него се провежда широка изследователска дейност.

Същността на психическата устойчивост и неустойчивост е основен въпрос, който се нуждае от изясняване. Редица автори разглеждат и изследват този въпрос като емоционална устойчивост (В. М. Писаренко, О. А. Черникова, О. А. Сиротин и Н. А. Худадов, О. Е. Ольшникова), К. Златарев като емоционална волева устойчивост, а западните автори като емоционален стрес (Г. Селье, Л. Леви, Я. Рейковски и др.) и като психологически стрес (D. Kilpatrick, A. Carron, H. Jenk и др.). Изходейки от личностния подход, ние считаме посочените решения за частични и в крайна сметка за незадоволителни, макар че емоциите играят голяма роля в психическата устойчивост и по-специално в психическата неустойчивост.

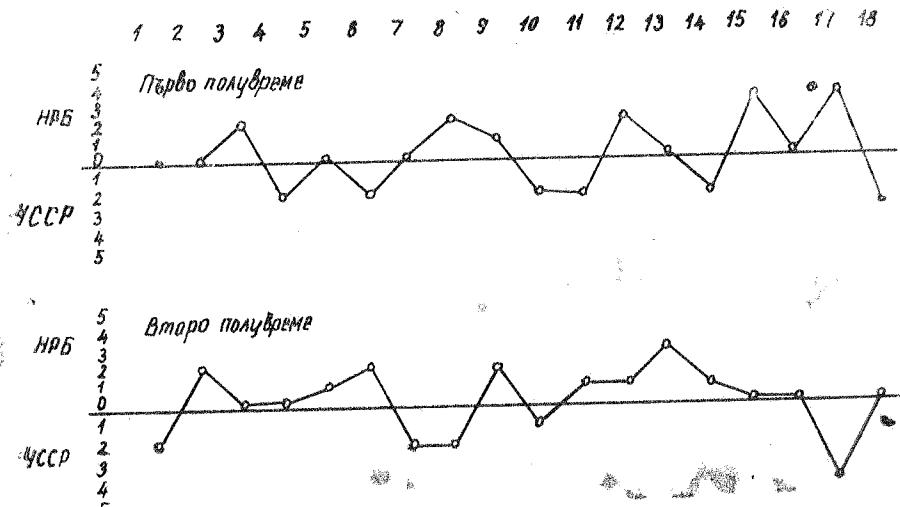
Проучвайки този проблем вече редица години, ние установихме някои изходни положения. Преди всичко трябва да посочим големите възможности, които предлага обективното наблюдение върху поведението на човека или колектива в дейност при екстремални условия. Това е забележителен и неповторим естествен експеримент. Нашите проучвания са в областта на спортната дейност — в големи състезания психическата устойчивост и неустойчивост намират най-ярка изява.

Изходен момент на обективното наблюдение е този за показателите. Проявите на устойчивостта се характеризират с успешните технико-так-

тически действия, положителните поведенчески прояви, спазването на правилата на състезанието и др.; отрицателните прояви от същия вид определят състоянието на психическа неустойчивост; други показатели са причина за нейното нарушение (отрицателното поведение на публиката, изненадващи тактически действия на противника, неблагоприятни атмосферни условия, неправилно съдийство и др.), а трети показатели са причина за подобряване на устойчивостта (прекъсване на играта, смяна на играчи, наಸърчаване от публиката, изравняване и повеждане на резултата и др.). По такъв начин се проследяват успешните и безуспешните действия на спортистите при въздействие на силни, свръхсилни и многозначими както положителни, така и отрицателни дразнители в големи състезания и особено в решителни ситуации. Изменението на кривата на резултата по минути, характеризираща работоспособността на спортиста или колектива, обективно изразява устойчивите и неустойчивите психически фази (фиг. 1).

Така на фиг. 1 са показани кривите на работоспособността на българския и чехословашкия отбор по баскетбол (ж) в европейския турнир. Ясно могат да се видят успешните и безуспешните фази за двета отбора.

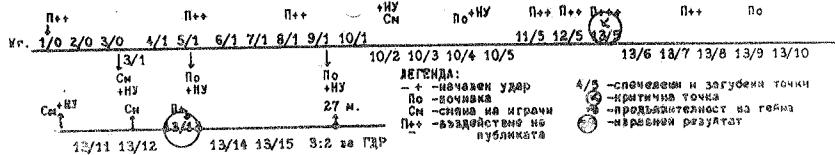
Честите колебания на кривата определено характеризират оспорвания характер на срещата. Шестте изравнявания на резултата и равният брой на точки в края на първото полувреме и 5-те през второто полувреме допълват картина за оспорвания характер на състезанието. За

Фиг. 1. Предимство на отборите по точки за всяка минута в състезанието между отборите на Чехословакия и България

напрегнатия характер на срещата говори по-ниската резултатност от стрелбата и наказателните удари, особено в началото ($27,58\%$ — $66,6\%$ за 1-то полувреме и 55% — $64,33\%$ за 2-то полувреме за НРБ, а $32,14\%$ — 25% за 1-то и $35,7\%$ — 50% за 2-то полувреме на УССР).

Друг ярък пример можем да посочим от световното първенство по волейбол — финалната среща между НРБ и ГДР. Българският отбор имаше предимството, че е домакин и бе спечелил всичките си срещи, а отборът на ГДР, че е по-силен (носител на световната и между континенталната купа). Съставът на ГДР се изявява като рядко сплотен колектив, с много опитен състав и равностойни смени с висока тактическа дисциплина и много добро взаимно разбиране, голямо самообладание в екстремалните ситуации. Играчите на ГДР участват с голяма точност и резултатност, допускат малко грешки и действуват без особени външни ефекти и добре обмислени действия. Българският отбор е по-разнообразен по състав и с недостатъчно равностойни смени. Стратегическата му цел в този турнир е да спечели 3—4-то място в класирането, което осигуряващо на отбора участието в олимпийските игри. Освен това българският състав е бил преди тази среща с намалени сили поради контузия и неразположение на някои единици от основния му състав. Голяма надежда се възлагала на подкрепата на публиката (свръх силен положителен дразнител). В случая показваме само V част от тази среща, която всъщност решава изхода от състезанието. Българският състав имаше психическо предимство след силната игра и убедително спечелената четвърта игра. Насърчаването на публиката в тази част доби най-голяма сила. Българите започнаха с изключително бързо темпо. Този развой на играта бе необичаен и нежелан от състезателите на ГДР и затова те изпаднаха в трудно начало — фаза на психическа неустойчивост и посредствена изява. Резултатът неочеквано бързо растеше в полза на българите (фиг. 2).

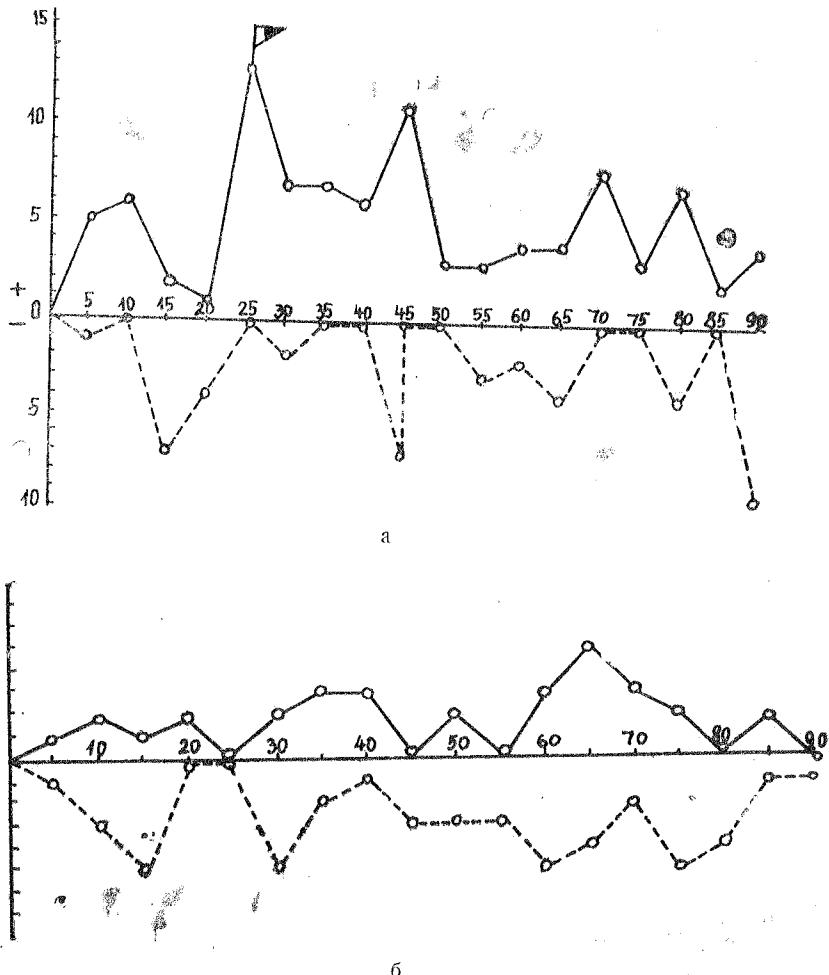

Фиг. 2

Може да се проследи изменението на резултатите между двата отбора — в началото много успешна фаза за българите и неуспешна за представителите на ГДР, краткотрайна успешна фаза за тях и отново успешна за българите, с което се стигна до резултат 13/5. Повечето от присъствуващите очакваха, че скоро ще бъдат спечелени и останалите две точки и българите ще завоюват най-голямата победа — световен шампион. Случи се обаче така, че силите стигнаха до тук. Неочеквано бързото развитие на играта в полза на българите, бурното ликуване на публиката, необичайните действия на група фоторепортери със светковици към страната на българските играчи, участието на някои недостатъчно опитни състезатели и др. способстваха у тях да се яви мисълта, че са вече шампиони (змс Д. З.). Тази мисъл изигра определена отрицателна роля, доведе до леко отпускане, разсейване от боевата психическа нагласа. Това бе използвано много умело от противниковите състезатели да се съвземат леко, частично да се освободят от фазата на психическа неустойчивост и постепенно да поемат инициативата в играта. При резултат 13/8 все още в полза на българите у водещите състезатели се явява още по-голяма

психическа бариера — „Мисълта, че срещата е вече загубена за нас“ (змс Д. З.). Нарушава се още повече боевата психическа нагласа и действията стават още по-неточни („Вървяха се ръцете и краката“ — змс Д. К.). Към това трябва да се добавят и следните фактори: спирането на играта от съдиите за известно уточняване на някои нарушения, намаляване подкрепата на публиката и др. Изравняването на резултата (13/13) от представителите на ГДР внесе още по-голямо объркване сред българите и засили ентузиазма у техните противници. При крайно напрегната обстановка представителите на ГДР целеустремено се бореха за победните две точки. Те заслужено ги постигнаха и по този начин отново станаха световни шампиони (фиг. 2).

На фиг. 3-а, б са показани кривите на работоспособността или на психическата устойчивост и неустойчивост у двама футболисти, играещи

Фиг. 3. Динамика на индивидуалната психическа устойчивост на еднакъв пост от националните отбори на НРБ и НРП. Без да се влиза в подробен анализ на кривите, най-общото сравнение между двете фигури

убедително показва предимството на българския състезател, който прояви най-висока активност, стабилна психическа устойчивост, игра вдъхновено и много успешно, като постигна първия психологически гол и бе организатор на повечето от колективните атаки, докато полският състезател се представи доста посредствено и с нестабилна психическа устойчивост.

Върху основата на редица проучвания ние установихме някои опорни теоретични положения за същността на психическата устойчивост и неустойчивост, които се свеждат до: а) вълнообразния характер на психическата дейност; б) променливото действие на силните, свръхсилните и многозначимите дразнители (обективни и субективни, положителни и отрицателни); в) способността на спортиста или колектива да се адаптира към променливо действуващите дразнители; г) при успешна адаптация се проявяват фазите на психическа устойчивост, а при безуспешна — фазите на психическа неустойчивост.

Другият път за разкриване на същността и закономерностите на психическата устойчивост е пътят на експерименталните изследвания. Това означава да се създаде експериментална ситуация, при която действуват силни, свръхсилни и многозначими дразнители (положителни и отрицателни) върху съзнатието на изследваните. Проведохме такъв експеримент с група спортсти, като им възлагахме определена мисловна дейност — решаване на 10 аритметични задачи в три етапа с двуминутна почивка между

Таблица 1

Аритметични задачи	Силни и значими дразнители	Грешки			Време		P_{t_2}
		брой	\bar{x}	P_{t_1}	сек.	\bar{X}	
I група-10	—	16	1,78	0,87	1015	112,77	0,97
II група-10	Насърчаване от публиката	11	1,22	0,65	893	99,22	0,99
III група-10	Стартов изстрел	19	2,11	0,92	1361	151,22	0,99

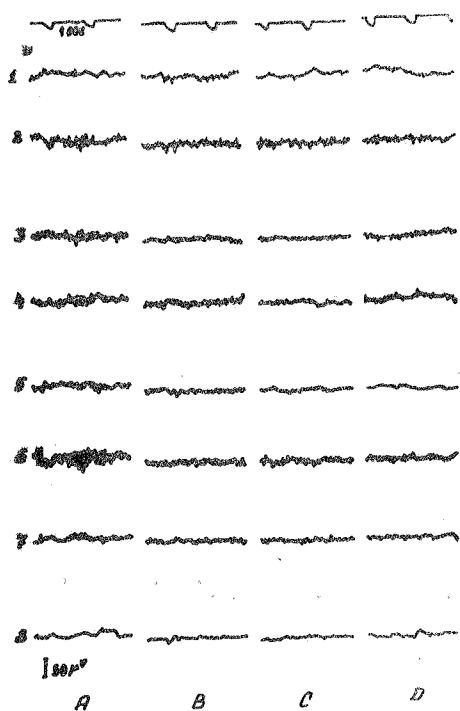
всеки етап). В първия етап решаването се извършва без никакво външно въздействие, през втория се въздействува със силен положителен дразнител и в третия — силен отрицателен дразнител (два изстрела със стартов пистолет). Едновременно с това се прави ЕЕГ-запис на определени точки. Ефектът се отчита по промените на бързината, точността и гъвкавостта на мисленето и ЕЕГ (табл. 1).

От табл. 1 става ясно, че при въздействие със силен положителен дразнител грешките и продължителността на работа са по-малки, което говори за благоприятен ефект върху мисловната дейност на изследваните;

Таблица 2

Изменения в мисленето на эмс Д. К. при въздействие със силни и значими дразнители

Аритметични задачи	Силни и значими дразнители	Грешки	Време	Словесен отчет
		брой	сек.	
I група—10 задачи	—	5	173	„Работих нормално“
II група—10 задачи	насърчаване от публиката	3	126	„Приято ми стана“
III група—10 задачи	стартов изстрел	1	256	„Смутих се при изстрелите“

Фиг. 4.

дразнители, обективни и субективни, положителни и отрицателни в дадения вид дейност.

при въздействие със силен отрицателен дразнител грешките значително се увеличават и времетраенето на работата съществено се удължава, което ярко говори за неблагоприятен ефект върху мисловната дейност на изследваните.

Интерес представляват и някои индивидуални данни, например на Д.К. (табл. 2, фиг. 4). От табл. 2 се вижда, че грешките са най-малко в третия опит, но едновременно с това продължителността на работа е най-голяма — два пъти в сравнение с втория опит и един пъти и половина с първия. Най-бързо е протекло мисленето във втория опит при въздействие със силен положителен дразнител. Електроенцефалографският запис допълва описаната картина.

Вземайки пред вид всички данни от проведените проучвания, може да се даде следното определение на психическата устойчивост: трайно проявление на оптимална активност и равновесие в психическата дейност при променливото действие на силните, свръхсилните и многозначимите

Това наше определение се опира на редица закономерности — социалната детерминираност на психическата дейност, определящата роля на дейността върху психиката и особено на закона за силата (Н. Е. Введенски, И. П. Павлов) и на закона за значимостта (Н. Ф. Добринин). Най-голямо внимание заслужава последният закон, защото в литературата по различен начин се интерпретира неговото проявление. В едни случаи например се подчертава действието само на закона за силата в психическата дейност, в други неговото действие се ограничава главно в областта на физиологията, а в трети се изтъква само законът за значимостта. Основавайки се на социалната практика и научната философия, ние поддържаме като най-правилно съвпадането за диалектическото единство на тези два закона, като в едни случаи доминира законът за силата, а в други — законът за значимостта. Те са така силен свързани, че е трудно да бъдат разграничени. Например значимостта има различни степени, а това е проявление на закона за силата; при волното внимание и запаметяване действува главно законът за значимостта, а при неволното внимание и запаметяване — законът за силата.

ИЗВОДИ:

1. Психическата устойчивост се проявява при успешна адаптация на променливо действуващи силни, свръхсилни и многозначими дразнители, а психическата неустойчивост — при неуспешна адаптация в екстремални ситуации.

2. Доброто познаване на особеностите и закономерностите на психическата устойчивост и неустойчивост дава възможност това състояние успешно да се управлява, регулира, самоуправлява и възпитава.

ЛИТЕРАТУРА

1. Златарев, К. — Върху проблема за психическата устойчивост на войниците, Армейски преглед, 1964.
2. Левитов, Н. Д. — О психических состояниях человека, М., 1964.
3. Дъоченко, Д. И. — Адаптации к экспериментальной ситуации. Сб. Материалы IV всесоюзного съезда общества психологов, 1971, стр. 419.
4. Йолов, Г. — Критичные ситуации и масовая психика, Наука и искусство, С., 1973.
5. Плахтиенко, В. А., Ю. М. Брудов — Психическая устойчивость (надежность) высококлассных спортсменов. Психический стресс в спорте, 1973, стр. 88.
6. Попов, Н. — Личностната устойчивост на спортсиста и нейното формиране, Сб. Международна научна конференция по проблемите на тренировката, ЦС на БСФС, 1972, стр. 288.
7. Първанов, Б., Е. Генова — Проучвания върху психическата устойчивост на отборите, участващи на VII европейско първенство по баскетбол (ж). Трудове на ВИФ, т. VI, кн. 2, стр. 45, 1962/63.
8. Първанов, Б., Ал. Такев — Психическата устойчивост на българския отбор по футбол в срещата България—Полша. Трудове на ВИФ, 1967, т. X, кн. 1, стр. 29.
9. Първанов, Б. — Ролята на психическата устойчивост у волейболистите от групата на майсторите. Ярки комунистически добродетели, 1973/13.
10. Първанов, Б. — Проблемът за психическата устойчивост при остири (екстремални ситуации), сп. Въпр. на физ. култура, 1973/2.

ON THE PROBLEM OF THE PSYCHIC STABILITY

B. Parvanov

The observation of certain people under extreme conditions is a reliable method for studying the nature of psychic stability. In sports this is done during big competitions. The changing influence of strong, superstrong and polyvalent stimulants (objective and subjective, positive and negative) on the competitors' psychic activity is being observed. Some of the obtained results have been analysed. Another method for defining the nature and the laws regulating the psychic stability is the experiment of creating an extreme situation, some results of which are analysed. The psychic stability is defined as a lasting manifestation of optimal activity and balance of the psychic activity under the changeable influence of the strong, superstrong and polyvalent stimulants in the activity described.

This definition is based on some regularities such as the social predetermination of the psychic activity, the influence of activity on the psyche and the dialectic manifestation of the law of strength (after N. E. Vedenski, I. I. Pavlov) and law of significance (N. F. Dobrinin).

The knowledge of the nature and laws of psychic stability makes possible the efficient regulation, self-regulation and building up of this state.

ОБЩА И СОЦИАЛНА ПСИХОЛОГИЯ

РАВНИЩЕТО НА АСПИРАЦИИТЕ КАТО ПСИХОЛОГИЧЕСКА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ЛИЧНОСТТА

И. ПАСПАЛАНОВ

Понятието „равнище на аспирациите“ (PA)¹ отразява един от онези експериментално регистрирани феномени в психологията, чиято значимост се признава единодушно от представителите на различни, дори противоположни школи. Но едва ли експерименталното откриване и възможността за прецизно измерване на PA, освободили това понятие от спекулативното наследство на стандартните психологически категории като чувство, воля или способност, са единствената предпоставка за утвърждаването му в апарата на психологическата теория. Аргументите в полза на постоянния изследователски интерес към PA намират своето единство не толкова в невъзможността този феномен да бъде редуциран към известните психични структури, колкото в установеното или най-малко хипотично признаваното му участие в основните регулативни системи на човешкото поведение — целеполагането и мотивацията.

Признаването на регулативната функция на PA в поведението предпоставя дискутирането на два проблема: неговото място в психичните структури на личността и взаимовръзката му с другите личностно-психологически характеристики.

Изследването на публикациите,² посветени на PA, показва, че съществува твърде голямо несъответствие между количеството емпирични изследвания и опитите за теоретични обобщения, които дават отговор на формулираните въпроси. Първата трудност в търсенето на теоретичен еквивалент на многообразните интерпретации за природата и свойствата на PA произтича от факта, че една част от изследователите го интерпретират само като чисто емпиричен феномен, а друга част — като характеристика на личността. Пред не по-малко затруднение се изправя изследователят при ориентирането в разнопосочните теоретични интерпретации на резултати, получени чрез утвърдилата се и използвана в различни модификации експериментална процедура, въведена от Хопе и усъвършенствувана от сътрудниците на К. Левин (Lewin K. et al., 1944).³ Всъщност това разноносочие отразява неплодотворните опити на буржоазните психологии да подчинят многообразието от регистрирани емпирични факти.

¹ От англ. „Level of aspiration“. В съветската психологическа литература като еквивалентно се използва понятието „уровень притязаний“. (Б. а.)

² В статията не са интерпретирани резултатите от многобройни изследвания на равнището на аспирациите в различните приложни области на психологията (труда, спорта, военното дело, медицинската практика и т. н.), за да се акцентира върху личностно-психологическите теоретични постановки и експерименталните им верификации (Б. а.)

³ Основните методически положения на измерването на PA и описание на експерименталната процедура са представени подробно в съветската литература. В тази връзка вж. С. Я. Рубинштейн, 1970. (Б. а.)

описващи свойствата и динамиката на РА в експериментална ситуация, на едностранични или екзектични теоретични модели.

Независимо от тези затруднения, реализацията на едно бъдещо изследване върху личностовите параметри на РА изисква класифицирана основните подходи при решаването на този проблем, което е неотделимо свързано с формулирането на хипотези относно изследването на конкретни функционални зависимости.

Отнасянето на РА към психологическите характеристики на личността се интерпретира още в ранните експериментални изследвания. Първата стъпка към такъв подход се изразява в търсенето на статистически значими зависимости между отделните емпирично проверяеми компоненти на т. н. „аспирационно поведение“ (level of aspiration behavior). Те се регистрират в рамките на конкретна експериментална задача или в изпълнението на различни задачи от едно и също лице. Установени са надеждни показатели на генерализацията на двете основни величини на аспирационното поведение: целевото несъответствие (величина на различието между последното изпълнение на лицето и избора на ново равнище на целта) и резултативното несъответствие (величината на различието между избраната цел — всъщност равнището на аспирациите, и новото изпълнение) (Frank J., 1935; Gardner J., 1939; Gould J., 1939). Установени са и статистически значими корелации между елементите на аспирационното поведение при тестиране с разлика във времето от 1 месец между първата и втората задача (Rotter J., 1942).

Тези зависимости се интерпретират според общата представа за стратегията на аспирационното поведение, основана на концепцията на К. Левин за динамичното взаимодействие на обекти с положителна и отрицателна валентност в психологическото поле на действие на личността. Според тази концепция личността избира такова равнище на трудност на целта, при което разликата между произведенията от валентността и вероятността на успеха и валентността и вероятността на неуспеха е максимална (Lewin K. et al. 1944, p. 361—366).

Успоредно с това, през този период се правят експерименти, които имат за цел установяването на корелация между посочените елементи на аспирационното поведение и някои характеристики или черти (trait) на личността, приемани като значими при определянето на поведението в тази ситуация: амбиция, чувство за реалистичност, смелост да се посрещне действителността (Frank J., 1935); чувство за доминиране (Gardner J., 1940); желанието да вършиш добро, способността да забравяш несполучалите (Frank J., 1938) и др.

Интерес представляват получените резултати от Сиърс (Sears R., 1941), която прави клинични изследвания на деца, силно мотивирани за училищен успех, а с високи или ниски училищни постижения. Тя счита, че оценката, която децата си дават за изпълнението на някаква дейност („колко съм добър“) може да се разглежда като аналог на резултата от изпълнението в експеримента на РА, а желаната оценка („колко добър бих искал да бъда“) — като аналог на РА. Сиърс установява корелация между величината на несъответствието между двете оценки и величината на резултативното несъответствие в различните групи.

Тази група изследвания не са подчинени на единна концепция за личността и още Левин отбележава, че получените по-слаби или по-силни

зависимости не могат да се приемат като солидна база за по-нататъшни изследвания (Lewin K. et al., 1944, p. 351).

Личностната ориентация в изследването на РА добива по-конкретни очертания в теорията за мотивацията за постижение, разработена от Мак Клеланд, Аткинсон и Фийдър (Mc Clelland D. C. et al. 1953; Atkinson J. W., 1966). Според тази теория поведението, насочено към постигане на определени резултати, които впоследствие подлежат на оценяване, се регулира от две групи тенденции (или сили): стремежа към успех, обусловен от силата на потребността (или мотива) за постижение, както и от ситуациялни фактори; стремежа към избегване на неуспеха, обусловен също от мотивационни и ситуациялни фактори. Конкретните изследвания на личностния фактор в тази концепция — мотивът за постижение, са дали интересни резултати и са стимулирали по-нататъшните изследвания върху личностната регулация на аспирационното поведение.

Експериментално установената нееднозначна зависимост между силата на мотива за постижение и степента на трудност на избраната задача (РА), изразяваща се във факта, че лица със слаба мотивация избират или много трудни, или много леки задачи, насочва вниманието към един нов елемент в регуляцията на аспирационното поведение — поемането на рисък. Проблемът за субективната степен на риска, изразяваща съотношението между субективната вероятност на успеха и неговата обективна вероятност, става самостоятелен обект на изследване в моделите на аспирационното поведение, а също така стимулира свързването на РА с психологическите проблеми на вземането на решение (Siegel S., 1957).

Рационалното звено в тази концепция, а именно противоречието между тенденциите да се постигне успех и да се избегне неуспеха не намира адекватна теоретична обосновка. Приема се, че конфликтът между двете тенденции се решава по аналог на алгебричните модели и това доближава тази концепция до обяснителния принцип на теорията за равнодействуващата валентност. Подчертано емпиричният подход на изследванията в тази насока препятствува обяснението на очевидно значимия параметър на аспирационното поведение — мотивът за постижение, чрез по-обща психологическа концепция за личността.

Опит за включване на РА в цялостен психологически модел на личността прави Х. Айзенк. Чрез използването на традиционната експериментална процедура той получава два основни индекса на РА: величина на целевото несъответствие, която за разлика от модела на К. Левин се извежда от съотнасянето на величината на избора с величината на изпълнението на задачата; величина на несъответствието в преценката, която се извежда от разликата между реалното изпълнение и преценката, която субектът дава на това изпълнение. Айзенк установява корелация между тези индекси и един от показателите, въз основа на който той изгражда известната концепция за структурата на личността — екстраверсия и интраверсия. При нормалните екстраверти той установява слабо надвишаване на величината на аспирациите над величината на изпълнението, а при нормалните интраверти — средно надвишаване. Слабото занижаване на аспирациите под величината на изпълнението той свързва с хистеричния тип, а високото надвишаване на аспирациите над изпълнението — с дистимния тип (Eysenck H., 1971, p. 40—41).

Установените зависимости от Айзенк представляват несъмнен интерес, доколкото параметрите „екстраверсия — интраверсия“ (измервани и в нашата изследователска практика) разширяват диапазона от личностови корелати на РА извън мотивационната сфера. Но доколкото параметрите екстраверсия и невротизъм далеч не изчерпват психологическата структура на личността, а по-скоро описват нейните темпераментови (и отчасти характерови) подструктурни, подходът на Айзенк е приложим в границите на диференциално-психологическото изследване на РА.

Към феномена РА е проявен значителен интерес в съветската психология. В съветската психологическа литература е направена многостранна и задълбочена критична оценка на изследванията на Левиновата школа в това направление. Успоредно с критиката на теоретико-методологическите постановки на тази школа, всички автори подчертават цения принос на К. Левин и неговите сътрудници в изследването на афективната сфера и динамичните образувания на личността, както и оригиналността на експерименталните процедури (Л. Божович, 1968, с. 98—104; Б. Зейгарник, 1965, 1971; М. Г. Ярошевский, 1974, с. 253—269 и др.).

В преобладаващата част от изследванията на съветските психолози РА се приема като личностна характеристика. Л. Божович, в чиято школа е извършена голяма част от експерименталните изследвания в тази насока, пише: „Равнището на аспирациите е едно от най-важните образувания на личността, то подбужда активността на субекта, с него е свързана неговата самооценка и този сложен афективен живот, който е способен да определя не само поведението на човека, но и формирането на много особености на неговия характер“ (Л. Божович, 1968, с. 101).

В контекста на личностната интерпретация една значителна част от изследванията на съветските психолози обосновава и експериментилно доказва връзката на РА със самооценката на личността. В един от първите експерименти Е. Серебрякова приема, че изборът на задача с определена степен на трудност (всъщност определянето на РА в класическата процедура) е израз на самооценката на личността. Основните характеристики на аспирациите (равнище, степен на адекватност и степен на устойчивост) тя дефинира като характеристики на самооценката, а чрез техните съотношения извежда различните степени на увереност на личността в себе си (Е. Серебрякова, 1955).

Очевидно Серебрякова интерпретира самооценката в по-тесен смисъл — свързана с изпълнението на точно определена дейност. Нейния опит да доближи максимално условията на експеримента до реалните дейности на учениците (за разлика от класическата процедура на Хопе в която лицето трябва да изпълнява непознати дейности) е съществен крачка към включването на дейността в обяснителните модели на РА, макар че в този период теорията за дейността все още не е получил своята концептуална конкретност.

В изследванията на Е. Савонъко (1972) самооценката не се свежда до РА, а се приема като негова основа. Тази постановка има сериозни теоретични основания и дава възможност за по-прецизно дефиниране на РА. От тази гледна точка Савонъко включва като основен признак на РА изборът на тези задачи, „за чието осъществяване човек се считва способен“ (Е. Савонъко, 1972, с. 81). Постановката на Савонъко е по-

крепена с експериментални данни и нейната по-нататъшна верификация ще даде възможност за изясняване на личностната детерминация на аспирационното поведение.

Връзката между РА и самооценката се дефинира и чрез категорията „потребност“. Например според Н. Калита „равнището на аспирациите не е нещо друго, освен потребност от определена, удовлетворяваща човека самооценка“ (Н. Калита, 1971, с. 155). Субективният критерий, въведен в тази дефиниция на връзката между РА и самооценката, а именно „удовлетворяващата човека самооценка“ може би съдържа ключа за разкриването на компенсаторните функции на РА, както и на психологическия механизъм на неадекватните аспирации.

Личностната концепция за РА се защищава и от В. Гербачевский. Той счита, че РА е една от онези характеристики на личността, „в които цялостността на нейната структура се изявява особено пълно и непосредствено“ (В. К. Гербачевский, 1970, с. 3). В структурен план РА се разбира от Гербачевский като „такъв синтез от емоционално-мотивационни и интелектуални компоненти, при които е възможна тяхната особено сърдечна интерференция“ (Пак там). На тази основа, избраната от него насока на изследвания включва установяване на взаимовръзка не само с интелектуалните свойства на индивида, но и с неговите енергетични характеристики: реактивност, активираност, мотивация. Установената в неговите експерименти устойчивост на РА за дадено лице се обяснява имено чрез съвместното въздействие на енергетичните и интелектуалните фактори.

Значителни евристични моменти се съдържат в опита на Л. Марковец и В. Мироненко да свържат РА с установките на личността. „Аспирациите, пишат те, ние трактуваме като сложни психични образувания във вид на съвкупност от установки на личността . . . , основани на самооценката и определящи настойчивия стремеж на личността към достигане на определени цели“ (Л. Марковец, В. Мироненко, 1971, с. 66). От тази гледна точка се обособяват два взаимосвързани порядъка на РА: първи порядък, към който се отнасят ситуацияните установки на личността, т. е. „тази мярка, с която личността подхожда при определянето на своята роля в конкретното действие или ситуация“ и втори порядък, към който се отнася „структурата на социалния статус, която се стреми да заеме личността в процеса на достигането на значими, перспективни цели“ (Пак там).]

Постановката на Марковец и Мироненко съдържа предпоставки за обогатяване на личностно-психологическата концепция за РА преди всичко в две насоки: изясняване механизма на генерализацията на РА и свързването им с диспозиционните структури на личността. Тази насока на изследване се нуждае от по-нататъшна обосновка и експериментална верификация.

В по-новите изследвания, посветени на РА, се забелязва тенденцията за включване на аспирациите в изясняването на фундаменталните психологически механизми на целеполагането (Б. Братусь, 1977; Л. Головина, 1976; Э. Телегина и Т. Волкова, 1977). Чрез анализа на тези механизми се правят и някои изводи относно личностовите параметри на РА. В тази връзка Б. Братусь анализира „вътрешните механизми на аспирационната тактика и стратегия на личността“ (Б. Братусь, 1977, с. 121).

свързани не с афективното предизвикателство, а с структурата на целеполагането. В основата на тези механизми стои вътрешното противоречие между реалните цели и идеалната цел на субекта на дейността. От начина на разрешаване на това противоречие не само зависи адекватното целеполагане, но и могат да се правят изводи за развитието и зрелостта на личността. „Умението своевременно да се разделят реалните и идеалните цели в голяма степен определя зрелостта, уравновесеността на личността, надеждната защита на самооценката, рационалната тактика и стратегия на целеполагането“ (с. 123). От друга страна, недиференцираността, „сливането“ на реалните и идеалните цели се приема като критерий за психична незрелост на личността и може да доведе до сериозни психологически и жизнени последствия.

В търсене на личностните механизми на целеобразуването Л. Головина привлича апаратата на общата теория за дейността. Без да споделя съвпадането, че РА представлява личностна характеристика, тя установява, че изборът на цел с определена трудност е процес, обусловен от развитието на мотивационната сфера на личността. Според Головина РА се обуславя не от обективния успех и неуспех на предходната дейност, а „в съответствие с личностния смисъл (к.м.—ИП) на резултата от изпълнената задача, определян от мотива на дейността (Л. Головина, 1976, с. 31—32). По този начин тя аргументира изискването да се контролира мотивацията в ситуация на измерване на РА, което без съмнение ще донесе за преодоляване на абстракто-формалистичното тълкуване на този феномен.

Представеното многообразие от концепции за личностовите параметри на РА трудно може да бъде подведено под общ теоретичен модел, още повече че в част от тези концепции личностният подход не е дефиниран, а се съдържа имплицитно в моделите на изследваните взаимовръзки. Могат да се обособят четири основни подхода в тези изследвания:

1. Установяването на генерализация на основните характеристики на РА.

2. Търсенето на корелация между характеристиките на РА и отделни характеристики (чертите) на личността. Тези корелации се използват като аргумент за личностовата обусловеност на аспирационното поведение.

3. Дефинирането и експерименталното верифициране на причинно-следствени зависимости между някои основни личностни характеристики (самооценка, интелект, емоционалност) и РА. В този контекст РА се разглежда като проявление на съответните личностни характеристики или на противоречията между тенденцията към тяхното съхраняване (напр. съхраняване на самооценката) и изискванията на дейността.

4. Свеждането на РА до други личностни образувания, описвани с общоприети понятия (потребност, установки).

Наличието на несъвместими от гледна точка на по-общ подход, но сами по себе си доказани постановки трябва да ни насочи към конкретизация на съдържанието на понятието РА от позициите на психологията на личността. Определението, с което най-често се манипулира в експерименталните изследванията РА, е даденото още през 1935 г. от Франк: „Равнището на бъдещото изпълнение в позната задача, което индивидът, знаейки равнището на своето предишно изпълнение, определено се заема

да постигне“ (Frank J., 1935, p. 119). Формулирано в духа на емпиричните насоки в изследването на РА през този период, това определение няма претенции да включва личностни признания на РА, нито пък да бъде основа за личностно-психологическата интерпретация на този феномен.

Дефинирането на РА в съответствие с личностния подход на изследването трябва да бъде, от една страна, съобразено със съвременните представи за личностовите параметри на този феномен и от друга — достатъчно операционално, за да не позволява двусмислени интерпретации в експерименталното изследване.

Личностният модел на аспирационното поведение обхваща по-широк кръг променливи от тези на равнището на аспирациите. Съвкупността от реалните аспирации (стремежи) на личността не може да бъде описана без конкретен анализ на тяхната съдържателна страна — обектите на стремежите в техния социален контекст. На това равнище на анализа непосредствено се пресичат социологическият и психологическият аспект в изследването на стремежите на личността. В психологическия модел на личността нейните стремежи намират място в подструктурата на насочеността на личността. Формирането на тази насоченост, нейната динамика и регулативни функции може адекватно да се интерпретира в контекста на общата теория за дейността (А. Н. Леонтьев, 1975).

Равнището на аспирациите като тяхна качествена характеристика е динамично образуване, което се включва в непосредствената регулация на поведението, насочено към постигане на определена цел. Относителната независимост на това равнище от различното съдържание на дейностите, както и многократно доказаната тенденция към неговата генерализация означава, че у субекта на дейността е създадена определена преддиспозиция, готовност за ориентация към цели с определена степен на трудност. В този смисъл РА може да се отнесе към диспозиционните образувания на личността (Вж. В. А. Ялов, 1975). В подобен теоретичен контекст разглеждат РА и Л. Марковец и В. Мироненко (1971).

Съвременните представи за генезиса на диспозиционните образувания на личността, интерпретиран в плана на взаимодействието между актуалните потребности на личността и конкретните ситуации на тяхното удовлетворяване, могат да бъдат обяснителен модел и на формирането и динамиката на РА. Преди всичко създаването на определено РА се предхожда от задоволяването на някакви потребности на личността (поправителна потребност, потребност от постижение или успех, потребност от признание, потребност от определена самооценка и т. н.) чрез конкретни социални дейности в конкретни социални ситуации. Генерализацията или динамиката на РА също трябва да бъде анализирана чрез взаимодействието на двете групи фактори: факторите на ситуацията и факторите на личността. Единствено по този начин се преодолява тясно емпиричната интерпретация на РА като ситуативен феномен.

От друга страна, интегралният характер на диспозиционните образувания на личността позволява дефинирането на РА чрез достатъчни психологически признания (каквите отсъствуват в цитираното определение на Дж. Франк), без редуциране към частни взаимовръзки от рода на „аспирации — самооценка“, „аспирации — емоции“, „аспирации — инте-

интерпретация на РА.

В границите на това разбиране на РА като психологическа характеристика на личността може да се предложи следната дефиниция на РА: ориентация на личността към цели с определена степен на трудност, както и готовност за постигане на тези цели в рамките на дейност, в която личността задоволява никаква своя потребност. При тези условия постигнатият обективен успех се преживява от личността като личен успех и ѝ носи удовлетворение.

В тази дефиниция се отразяват трите компонента на диспозиционните образувания на личността от този порядък: когнитивен (ориентация към целта на основата на адекватното познаване на ситуацията); афективен (преживяване на успеха като удовлетвореност или на неуспеха като неудовлетвореност); конативен (готовност за оствършване на дейност за постигане на целта). Ъ

В дефиницията имплицитно се съдържат и основанията за прилагане на понятийния апарат на теорията за дейността за изясняване на формирането на аспирациите чрез механизмите на смислообразуването в границите на конкретна социална дейност. По този начин могат да се обединят съдържателният и динамичният аспект в личностно-психологическата интерпретация на РА.

ЛИТЕРАТУРА

1. Божович, Л. И. — Личность и ее формирование в детском возрасте, М., 1968.
2. Братусь, Б. С. — О механизмах целеполагания, „Вопр. психологии“, 1977, № 2.
3. Гербачевский, В. К. — Исследование уровня притязаний в связи с индивидуально-типическими характеристиками эмоциональности и интеллекта, Автореф. кандид. дисс., Л., 1970.
4. Головина, Л. М. — Ситуация выбора задач после успеха — неуспеха как модель изучения процесса целебразования, В: „Новые иссл. в психологии“, 1976, № 1.
5. Зейгарник, Б. В. — Пути исследования эмоционально-волевой сферы у психических больных, В: „Вопр. экспер. патопсихологии“, М., 1965.
6. Зейгарник, Б. В. — Личность и патология деятельности, изд. Моск. унив., 1971.
7. Калита, Н. Г. — „Уровень притязаний“ у здоровых и больных эпилепсией, В: „Псих. иссл.“, изд. Моск. „Популяризат“ 1975.
8. Леонтьев, А. Н. — Деятельность. Сознание. Личность. М., „Популяризат“ 1975.
9. Марковец, Л. Н., Мироненко, В. В. — Об уровнях притязаний студентов, В: „Материалы IV всесоюзного съезда общества психологов“, Тбилиси, 1971.
10. Рубинштейн, С. Я. — Экспериментальные методики в патопсихологии, М., 1970.
11. Савонько, Е. И. — Возрастные особенности соотношения ориентации на самооценку и на оценку другими людьми, В: „Изучения мотивации поведения детей и подростков“, М., 1972.
12. Серебрякова, Е. И. — Уверенность в себе си и условия ее формирования у школьников, Автореф. кандид. дисс., М., 1955.
13. Телегина, Э. Д., Волкова Т. Г. — Мотивация и процессы целебразования, В: „Психологические механизмы целебразования“, „Наука“, М., 1977.
14. Ядов, В. А. — О диспозиционной регуляции социального поведения личности. В: „Методологические проблемы социальной психологии“ „Наука“, М., 1975.
15. Ярошевский, М. Г. — Психология в XX столетии, изд. И., М., 1974.
15. Atkinson, J. M. — Motivational determinants of risk-taking behavior. In: „A theory of achievement motivation“, Ed. by Atkinson J., Feather N., NY, 1966.
17. Eysenck, H. J. — The structure of human personality, London, 1971.
18. Festinger L. — A theoretical interpretation of shifts in level of aspiration. Psychol. Rev., 1942, v. 49, 3.
19. Frankel D. — Individual differences in certain aspects of the level of aspiration. The Amer. Jour.

Psychol., 1935, v. 47, 20. Frank, J. D.—Level of aspiration test. In: Explorations in personality, NY, 1938 (Цит. по LEWIN K. et al., 1944). 21. Frank, J. D.—Recent studies of the level of aspiration. Psychol. Bull., 1941, v. 38, 4, 22. Gardner, J. M.—The relation of certain personality variables to level of aspiration. Psychol. Bull., 1939 v. 36, 7, 23. Gardner J. W.—The use of the term „level of aspiration”. Psychol. Rev. 1940, v. 47, I, 24. Gould, R.—An experimental analysis of „level of aspiration”. Genetic Psychol. Monog., 1939 (Цит. по LEWIN K. et al., 1944). 25. Lewin, K. et al.—Level of aspiration. In: J. Mc V. Hunt (ed. Personality and the behavior disorders, v. I, NY, 1944 26. Clelland D. C. et al.—The achievement motive. Appleton-Century-Crofts, 1953. 27. Rotter, J. B.—Level of aspiration as a method of studying personality. I. A critical review of methodology. Psychol. Rev., 1942, v. 49, 5. 28. Sears, P. S.—Level of aspiration in academically successful and unsuccessful children. Psychol. Bull., 1939, v. 36, 7 29. Siegel, S.—Level of aspiration and decision making. Psychol. Rev. 1957, v. 64, 4

LEVEL OF ASPIRATIONS AS THE PERSONALITY'S PSYCHIC CHARACTERISTICS

I. Paspalayov

According to the theoretical analysis the level of aspirations is connected with two basic regulating systems of human behaviour such as setting of purpose and motivation. The argumentation of the thesis that the level of aspiration is a characteristic feature of personality realises itself in several directions: by proving the generalization of the basic characteristics of aspiration, by searching for correlation of this characteristics with other features of personality, by analysing the aspirations as a manifestation of other personality features (self-evaluation, needs), by their reduction to other components of personality structure (attitudes, needs).

The combination of aspirations with personality characteristics can be realised on the basis of the activity theory, which defines the unity of the contentional and dynamic sides of the aspiration level.

ПЕДАГОГИЧЕСКА И ВЪЗРАСТОВА ПСИХОЛОГИЯ

ПОЯВА И ПЪРВОНАЧАЛНО РАЗВИТИЕ НА ДЕТСКИЯ ГОВОР

Ц. ВЛАДОВСКА—КОЛАРОВА, Пловдив

Настоящата статия има за цел чрез проследяване и систематизиране на продължителни и последователни точни наблюдения над езиковото развитие на едно дете, отглеждано в семейство, да допринесе за доизясняване на механизмите, обусловеността, характера и динамиката на това развитие. Ще проследя говора като сложен, непрекъснат процес, свързан с всички дейности на детето; ще посоча пътищата, изворите, вътрешните връзки и обусловеността на езиковото развитие — конкретно кои фактори на действителността и наблюдавани дейности на възрастните около детето предизвикват една или друга словесна реакция и как говорът се усъвършенствува под влияние на съответно възпитание. Накрая ще сравня изложения случай с подобни от други литератури, но най- подробно с нормите за българските деца, предвид целта на статията.

За статията си използвам своя дневник за моето дете, който започнах да водя още от родилния дом и водих до навършване на седмата му година. Записите ми се отнасят до зараждането и развитието на всички психични процеси, като непосредствените ми наблюдения са регистрирани най-добросъвестно, обективно, всекидневно и подробно. Аз се грижех сама за отглеждането и възпитанието на детето, поради което напуснах за няколко години работата си; контактът между майка и дете бе непрекъснат и пълен. Детето бе първо в семейството, здраво, подвижно, общително.

Във връзка с говорното развитие, първата година от живота на човека е наречена подготвителен период. По-конкретно за 11 месеца се извършва такова бързо развитие, че ясно се различават 4 отделни фази, което не се среща през никоя друга година. Това са гукането, лепетът, разбирането на чуждата реч и произнасянето на първите думи.

Гукане при нашето дете наблюдавах в края на първия месец. То правеше всевъзможни движения с езика, устата, устните, чуха се и различни викове. Първите произнесени звукове бяха съгласните „к“, „г“, „н“, чувани при добро настроение на детето, след подсушаване и нахранване. Звуковете се придружаваха с движения на ръцете, краката, с усмивка и заглеждане в надвесените над коша татко или мама. В началото на втория месец детето започна да произнася гласните „а“, „о“, „е“ и съчетания като „ай“, „ей“, „ой“, „нг“, а в края на месеца се появиха гласните „и“ и „ъ“. Тримесечното дете извършващо много нови движения с краката, ръцете, повдигаше гърдите и коремчето си, държеше главата си изправена и я обръщаща в страни. Виковете продължаваха — започващо се

на плач. Увеличиха се часовете на бодърствуване. Детето си лежеше спокойно в коша и по няколко минути произнасяше звукове и всевъзможни срички и съчетания, като: „нг“, „бб“, „пп“. То се заглеждаше вече в пъстря килим на стената, вечер търсеше с очи лампата. Разплаканото дете се успокояваше веднага, щом го занасяха пред пъстрата витрина на буфета. Познаваше близките си. В четвъртия месец то опипваше и посияше към всичко, което бе близо до него: дрешки, играчки, пръчките на кошчето. Следеше с поглед всеки, който мине край него. Освен изброените звукосъчетания чуха и напевно „а-а-а“. Ако пеех, застанала насреща му, отваряще уста и мърдаше устните си. В петия месец детето различаваше интонацията в гласа. Разплакваше се щом му се скараме, независимо от думите, които произнасяме със сърдити лица. В настроението му се забелязваше повече разнообразие. Освен обикновеното спокойствие и много рядко плач, имаше моменти на голяма радост. В края на петия месец, по-точно 0.4.27 започна първата игра на детето „Ку-ку“, която се състоеше в следното: с малка тюлена покривка закривахме лицето му и след малко го откривахме с радостен възглас „ку-ку“. След няколко повторения детето само отместваше покривката, риташе с крака и радостен вик, но не произнасяше никакви звукове.

В шестия месец (за пръв път на 0.5.12) започнаха първите спонтани по-сложни звукосъчетания (лепет, бъблене) като: „тя-тя“, „ба-ба“ и др.

Второто полугодие на първата година в езиково отношение се характеризира с активно подражание на звукове и звукосъчетания от детето, разбиране на чуждия говор и произнасяне на първите думи към края на полугодието.

В 8-я месец по подражание детето произнасяше: „ба-ба“, „де-де“, „пси-пси“ (0.8.26), „на-па“, „ка“ (0.9.13), „та-ти“ (0.10.0), „ма-ма“, „къти-къти“ (0.11.0), „ля-ля“. Аз казаха: „Сега ще ти дам водица“ и то повтаряше „дица“. Говорех: „Тате, ела, ела“ и детето повтаряше: „ля“, без да произнася тези думи по друг повод. И в тази възраст детският вик продължаваше да играе голяма роля. В 7-я месец, когато детето още не можеше самостоятелно да сядат, започващ да вика, да издига нагоре телцето си, често се чуваше: „ъ-ъ“, а щом го поставях седнало, веднага се успокояваше и усмихваше. Крещеше и като изпусне играчката си и не може да я вземе. Понякога детето сякаш се караше: крещеше и махаше с ръце. Друг път то произнасяше напевно „а-а“; първото „а“ с висок тон, а второто — с нисък.

Продължаваха и разнообразните звукосъчетания, като: „пс“, „пр-пр“ „шт“. Разбирането на говора на възрастните има огромно значение за езиковото развитие. На него се основават тъй характерните за II полугодие умения на детето да посочва даден предмет, да изпълнява словесни поръчания и да отговаря на въпроси от рода на: „Как вика . . . ?“ Тези дейности дават възможности да се разкрие най-добре характерът на детския говор. Те са проучвани задълбочено от съветски педагози и психологи, като особено внимание заслужава книгата на Кольцова „Ребенок учится говорить“. Нейните изводи са, че отначало детето не разбира отделна дума, а цяла фраза, и то когато тя е част от комплексен дразнител: положение на тялото, обстановка, човек, глас, интонация. Излизането на фразата от комплекса дразнители става с активната намеса на възра-

стния. Пътят, който изминава думата от съставка в един комплексен дразнител да се превърне в самостоятелен второсигнален дразнител, зависи от опита на детето, от възможността му да се движи, да действува, от грижите, които се полагат за развитието му изобщо.

Ето как детето се научаваше да посочва даден предмет. Отначало аз посочвах и назовавах: „Ето тати, тати“. След 5, 4 или 3 подобни упражнения на въпроса ми: „Къде е тати?“ то се обръща към него, а по-късно го посочваše с ръка.

Постепенно детето се научи да посочва познати предмети, когато те променят местата си. Съвсем правилно посочваše куклата си Пупи в отговор на въпроса: „Къде е Пупи?“ Когато бе на 0.10.0 му подадох куклата и казах: „Ето Пупи“. След това започнах да му подавам в ръцете ту една, ту друга играчка и незабелязано отстраних Пупи в дъното на креватчето, зад детето. След десетина минути го попитах: „Къде е Пупи?“ То погледна ръката си, а след това започна да се оглежда наоколо си. Обърна се, видя Пупи, усмихна се и ми я подаде.

Когато бе на 0.10.15 знаеше да посочва с ръка не само лампата в стаята, в която живееше, но и лампи в чужди жилища.

След 8-я месец детето можеше да изпълнява поръчения като: „стани“, „седни“, „качи се“ (0.9.13), „люлей“, „целуни“ и др.

Особено характерен е начинът, по който детето се научава да прави („пляс-пляс ръчички“, „Боци-боци пръстче“ и „Довиждане“. Отначало (0.7.0.) аз взимах двете му ръчички, обърнати с дланите навътре, в своите пънци, удрях ги леко една о друга и повтарях напевно: „Пляс-пляс ръчички, рляс-пляс ръчички“. Следващ етап бе, когато аз плясках само със своите пънци, без да удрям неговите, като произнасях същите думи по същия начин, а детето започваše самичко да пляска. В крайния етап достатъчно бе само да кажа думите (напевно) и детето с удоволствие и усмивка започваše да пляска с ръце по описания начин. В 9-я месец по същия начин детето се научи да прави „Боци-боци пръстче“. В продължение на две седмици думите: „Боци-боци пръстче“ добиха значение на самостоятелен условен дразнител, т.е. щом ги чуеше самò свиваše своите пръсти, издаваше напред показалеца си и търсеше показалеца на възрастния с радостна усмивка. Същите етапи се наблюдаваха и при научаването да прави „Довиждане“. Когато изпращахме татко на работа (0.9.13) аз вземах ръчичката на детето, махах с нея, като казвах радостно: „Довиждане, довиждане“. Във втория етап, щом аз махах с ръка и казвах „Довиждане, довиждане“, детето също започваše да маха усмихнато с ръка. В третия етап аз казвах само думите „Довиждане, довиждане“ и детето махаше с ръчичка, като произнасяше напевно: „А-а-а!“. След три месеца, в началото на втората година, достатъчно бе само да кажа: „Тати отива на работа“ и детето започваše да маха с ръчичка и напевно да произнася: „А-а-а“.

Преломен момент в развитието на езика е без съмнение произнасянето на първите думи. При нашето дете това стана в края на десетия месец. До края на годината, т.е. навършилoto 1 година детето имаше речник от 15 думи. Последователно се появиха: „айде (хайде), „пана“, „кака“, „качи“, „аки“, „няня“, „къти-къти“, „цети“ (цвете), „бау-бау“, „мама“, „тати“, „писи“, „опа“ (сядане и издигане), „качё“ (краче), „дий“, (кон, каруша).

А сега ще проследя пътя на няколко от тези първи думи, т. е. мястото им в предидущите етапи и обстановката, при която детето ги произнасяше за пръв път. Още в 8-я месец детето се радваше много щом му покажем шапката и дебелата пелена (одеялцето), с които излизаше на разходка. При подготовката аз често говорех: „Хайде, тръгваме!“ или „Хайде, готово!“ И ето, че в края на 10-я месец, когато пригответях дрешите му за излизане, без да го попитам нещо, детето ми подаде ръчичките си и каза: „Айде“.

Като вземах някое цвете, аз го поднасях до носа си, вдишвах дълбоко, както при наслаждаване от приятен аромат, и казвах: „Цвете, цвете“. Отначало детето само ме наблюдаваше, без да прави никакво движение. След няколко дни самичко взе едно цвете, поднесе го към моя нос и вдишваше, както правех преди аз, без да произнася никакви звукове. Всякога, когато му подавах цвете или му поднасях вазата, то вдишваше по описания начин. В следващия етап на моя въпрос: „Къде са цветята“, поглеждаше мълчаливо към тях. И ето — навършилото една година дете на въпроса отговори: „цети“.

Изобщо първите овладени от детето думи бяха част от тези, които чуващите най-често от заобикалящите го възрастни, означаваха действия и предмети, които то наблюдаваше често, в които участвуващите и към които имаше емоционално отношение. Детето произнасяше думите така, както чуващите от нас, но с фонетично несъвършенство. На този етап срички не изпускаше, а само отделни звукове, като „х“ в думата „хайде“ и „в“ в „цвете“. Повечето от тези думи бяха двусрочни, като голяма част от тях се състояха от две еднакви срички. При всички думи съгласните се редуваха с гласни — нямаше случай на натрупване две съгласни една до друга.

Независимо от първите думи, в края на първата година (10—11-я месец) детето продължаваше да произнася всевъзможни гласни, съгласни, комбинирани в срички, като „пси, пси“, „котю“. Понякога случайно налучаваше някоя дума, например „пиле“, но после я забравяше.

След започването на втората година детето навлиза в яслената възраст, а по отношение езиковото развитие — в периода на първоначално овладяване на езика. Първото полугодие на втората година при наблюдаваното дете се характеризира със следното: 1) значително се обогати детският речник — на 1 година то си служеше с 15 думи, а на 1.6.0 — с 239, 2) то започна да свързва две думи в изречение и да прави първи опити за овладяване граматическата страна на говора.

Много автори посочват, че в първите месеци на втората година, след появата на първите думи, се забелязва известен застой в обогатяването на речника. За наблюдаваното дете това не бе характерно. Ето записи от тези месеци: 1.0.11 — „бум“ (падане), „бу-у“ (автомобил), 1.0.21, „куку“, 1.1.03. „ко тоа“ (какво е това), 1.1.10. „котийче“, 1.1.11. — „кокак“ (контакт), „гозди“ (грозде), 1.1.16. — „къх“ (печка). Като особеност в езиковото развитие на децата през това полугодие се счита употребата на една и съща дума с най-различно значение в зависимост от ситуацията, интонацията и др. Ето примери: четиринадесетмесечното дете бе играло с баща си, но той трябваше да излезе. Детето се разплака. Аз го попитах защо плаче. „Тати“ — отговори то, сочейки вратата, през която баща му излезе. Думата „тати“ тук значеше „Плача за татко“.

Но при влизането на мъжа ми в стаята детето пак казваше: „Тати“ с много радост и протягащо ръце. С възрастта многозначността на думата се увеличаваше. Когато детето бе в 13-я си месец, майка ми ни дойде на гости. Един ден държеше моята четка за коса, а баба му искаше да я вземе. „Мама, мама“ — каза то и не ѝ я даваше, а тонът му бе твърде раздразнителен. Майка ми по-късно влезе в стаята с моята кухненска престилка. Детето веднага забелязва това, но със спокоен тон само отбеляза: „Мама, мама“, т. е. престилката е на мама. Тези примери сочат още доколко детският говор е показател за развитието на други психични процеси, като например вниманието, наблюдателността. Особено в 13-и 14-я месец с една и съща дума детето означаваше предмети и действия, чиято връзка помежду беше предимно от практиката, от никакъ временна близост или понякога думата се даваше по твърде незначителен признак. Ето примери с първите думи от активния речник на детето: посочих палтото на съпруга ми и попитах: „Какво е това?“ „Айди“ — отговори напълно уверено то (1.2.09). „Аки“ единогодишното дете казваше, след като се е изходило по нужда. В 13-я месец „аки“ нарече гашите си. В 14-я месец на въпроса: „Какво правиш?“, ако бе на гърнето, отговаряше: „аки“, но и самото гърне бе аки, дори и легена, с който го измивах след това. В 15-я месец то наричаше „аки“ петното на покривката, падналата хапка храна върху престилката си и др. Думата „цети“ значеше вече освен „цвете“, „магданоз“, „дърво“ и „листа“. Постепенно обаче тенденцията да включва в една и съща езикова форма все по-голям брой обекти намалява и в зависимост от опита и възпитанието на детето преди всичко започва диференциацията, като един по един предметите и действията приемат названия, все по-блиски до истинските. От първостепенно значение е на детето да се предостави възможност да действува с предметите. При действуването детето изпитва различни усещания (в дадения пример от легена едни, а от меките гащички съвсем други), които обаче трябва да се свързват от възрастния с точни думи: „Дай на мама гащичките! Ето сега легена с топлата водичка“ и т. н.

Освен участието на възрастните, при нашето дете като фактор за обогатяване на речника бе и наблюдаваното желание да говори. То вече назоваваше предмети, без да е питано: „Какво е това“ или да е налице някаква особено емоционална ситуация. В стаята бяхме двете с детето (1.2.13). Аз пишех на масата, а то обикаляше около креватчето си. После седна на пода и без да се обръща към мен, започна да посочва и назовава всички познати предмети: „мама“, „котийче“, „няня“ (легло), „къх“ (печка) и нова дума „адио“ (радио), свързана с посочване на радиоапарата. Още преди навършване на една година детето посочваше радиото на въпроса: „Къде е радиото?“

За да бъде пълна картината за периода, ще опиша накратко и една друга дейност на детето. В 14-я месец то употреби за пръв път израза „ко тоа“ на базата на подражанието; по това време възрастните много често задавахме на детето този въпрос. Ето дословен запис: „На гости сме. Детето (1.1.11.) стои на миндера, а до него са леля ми и племеницата. Детето съвсем самостоятелно се занимава с това: сочи с пръст предметите в стаята, дори пионерската връзка на племеничката и казва: „ко тоа, ко тоа, ко тоа“. Щом стигна до цветята във вазата (от всички околни предмети в момента само тях знаеше да назовава), пак каза: „ко

тоа“, веднага отговори: „цети“ и продължи пак: „ко тоа“. За децата на тази възраст се посочва като увлекателно занимание повторението (многократно) на една и съща дума. Имах впечатление, че му доставя удоволствие тази игра на въпроси. След като кажеше: „ко тоа“, детето не изразяваше с нищо очакване. По-късно, когато ни задаваше този въпрос и получаваше от нас отговор, то повтаряше чутото.

Друга особеност в говорното развитие през първото полугодие на втората година са първите опити за свързване на две думи в изречение. Това се смята за значителна качествена промяна и за начало на граматическото оформяне на детския говор. Ето как изглеждаха първите детски изречения:

1.1.11. „Мамо ако“.

1.3.0. — „Дай гозди“ (Дай ми грозде)

1.3.27. — „Мама доди“ (Да дойде при мен мама). Батко пиши.

1.4.19. — „Мама гънка“ (Мама да ме прегърне).

1.5.0. — „Суша адио“ (Слушам радио)

1.5.9. — „Бате уа“ (Бате, викай ура!)

Повечето от изреченията са повелителни, съставени само от две думи и според фонетичните възможности на детето. Второто полугодие на втората година е по-характерна с граматическото развитие. При нашето дете сега наблюдавах употребата на звательния падеж в следните случаи. Когато питах: „Кой е дошъл?“, то отговаряше „Тати“, а когато се обръщаше към баща си за нещо, казваше: „Тате.“ Към момиченцата се обръщаше с „Како“, а при среща на момиче и моя въпрос „Кой е?“, отговаряше: „Ка-а“.

От 14-месечна възраст детето започна да образува умалителни имена, без да е насочвано към това. Някои бяха съвсем собствени негови комбинации. То обиваше ръчички около врата ми и казваше с нежен и гъльзовен тон: „Майко, мамче, мими!“ Формите се обогатяваха така:

1.1.11. — Мама-мамо-мамко.

1.2.24. — Тати-татико, татинко. Кака-како, каки, какинко, какиче.

1.3.00. — Мама, мамо, мамко, мамче, мамчице, мими, минке.

Тати-татко, тато, татико, татици.

1.3.27. — Тони (стомничка) тонки, тоненце.

1.4.3. — Кана-канка, канинка, канче.

Като трета особеност в езиковото развитие на детето през първото полугодие на втората година посочих началото на второсигнална дейност. Превръщането на думата-название в дума-понятие е много продължителен и сложен процес. За формирането на обобщаващата функция на думата допринасят, от една страна, възможностите на детето да действува с различни предмети, да ги вижда в различна форма, големина и др., да ги вижда и на картина, а от друга страна — важно е да чува дадената дума в различни фрази, т. е. да се изработват все по-голямо число условни връзки на дадената дума. Второсигналните явления са типични за следващото полугодие, но и в това наблюдавах случаи, когато една и съща дума участва в различни комбинации, т. е. с една и съща дума детето реагира в различни случаи. Още на една година то различаваше въпросите: „Къде наяня Гуги“ (бебешкото име на детето) — посочваше креватчето си. „Как наяня Гуги?“ Слагаше ръце под страните си. Различаваше и такива въпроси: „Как ръмжи баба Меда?“ („Ъ-ъ-ъ“) от „Кой

ръмжи ъ-ъ-ъ? („Меци“). В 15-я месец мой роднина ни дойде на гости и донесе на детето пликче с дребни зелени бонбони. При поемането им без въпрос от наша страна то ги нарече „гозди“. След 2—3 дни за проверка аз попитах детето: „Какво ти донесе чично?“ — „Гозди“ — отговори след малка пауза то. По-късно го попитах: „Кой ти донесе грозде?“ — „Чичи“. На 1.3.27. с него разговаряхме така: „Кой ще дойде?“ — „Баба“. „Какво ще донесе баба?“ — „Оехи“.

В края на полугодието детето започна да римува някои думи. От „няня“ например образува „нанка“ и я римуваше с „танка“, а когато искаше да спи, казваше: „Нанка танка“. От „мин“ образува „минка“, римувана с „тинка“. При внасяне на легена за измиване казваше: „Минка тинка“.

По същото време детето „четеше“: вземаше книга, вестник, дори етикет и напевно произнасяше: „Ka-са-та-а-па-а-ма-а“ и други срички.

Навършилото една и половина година дете имаше следния речник:
А. Глаголи и съответни разновидности:

Папа (храня се), амка, ам, папка; наня (спа), нанка, спинка; одка (ходя), питя-пitia, тичка; мий, мийка; сена (седна),ники, ако (ползването (на гърне); гънка (прегръщам), гъни; пий, пийка; пей, исува (рисува), пиши, бижки (ближе), бий, той (отвори, затвори), сии (свири), вържи (върже), качи (качвам), бяга, ша (дошла), ла (ела, дойди), миши (мирише), пина, бъйка, (бъркам), буй (обуй, събуй), бича (облича, съблича), чепши (реши), цунка (целува), мии (милвам), пете (плете), пуска (пуска), пана (падам), геда (гледа), земи, мете, пани (пари), духа, чук (чука), каши (кашли, киха), лата, цува (танцува), каа (卡拉 се), сети (свети), адува (надува), гай (играй), чипи (къпи), пуска, куби (скуби), маже, има, няма, ща (неща).

Б. Съществителни имена:

Косичка, уше, оси (нос), ъбки (зъбки), гичка (главичка), туши (коремче), ка (ръка), как (крак), гаши, чапче (чорапче) буйки (обувки), нож, сол-пинел (сол), ода (вода), тол (стол), каватче (креватче), пиано, сигулка (цигулка), кълпа (кърна), пъсти (пръсти), менчи (котле), кушка (курушка), сяко (свако), котак (контакт), ало (телефон), зайче, пун (сапун), гъба, хма (муха), шишче, кечка (клечка), тийка (ютия), супка, жоб (джеб), жабка, очия (очила), цвете (цвете), хъб (хляб), чуки (чука), котийче (котийка), заха (захар), мома, мои (молив), меки (мляко), бебе, кижка (книшка), нотки (нокти), муци (муциунка, гримаса), ице (яйце), котонче (котлон), вак (влак), ата (врата), пою (пуловер), куч (ключ), луна, шапка, оехи (орехи), сънце (слънце), палто, абъки (ябълки), ампа (лампа), чанта, кокиче, канта, шал, дупка, щилка, гума, къли (бедро), жичка (льжичка), манжа (ястие), дупи (седалище), педка (и четка), въжанка (възглавница), томинка (стомничка),adio (радио), печка, габълче (габърче), къбо (кълбо), коланка (колан), ебе (небе), пинци (парци), коха (кофа), пам (аероплан), часовник (часовник), вата (врата), птичка, куче, паска (безопасна игла), чичи (чично), котенце, копче (копченце), деди (дядо), писи, къгче (кръгче), мишка, кошка (ко-кошка), никало (цукало), пижанка (пижамка), кем (крем), киимче (килимче), гивинка (гривничка), сежинки (снежинки), бати, полон (панталон), сяк (сняг), манишка (мартеличка), гушка, кавишки (ръкавички), кака, пишки (пешкир), конче, писънце (писъмце), коичка (количка), пати, паненка (панделка), бада (брата и мустаци), кука (кукла), саша (чаша), питан (капитан), мама, гебенче (гребенче), сополю (сопол), татко, тен (жартери), билче (автомобил),

обонка (бонбонка), години, пушка, боб, купони, ката (карта), меща, топка, тапа.

В. Собствени имена:

Гуги, кака Недка, кака Ени (Жени), бати Менци (Венци), кака Енчи (Ленчи), кака Жана, Гошко, чичо Убчо (Любчо), Бона, кака Саша, баба, Танка, чичо Оник, мама Ценка, бати Оги (Огнян), бати Ками (Камен), бати Митко, Тинко, Вей (Вери).

Г. Междууметия, частици и др.:

Айде (хайде), пак, още, да, не, ех, ох, топ-топ (трон-трон), пия (тапа, ходя), зън, бим-бам-бум, бум (за падане), па-на-па, хмъ-ъ-ъ, куткудяк, ба-а-а, къти, мяу, бау, къх (горещо), дус (друс), чук-чук, босо, гоо (голо), ето, уа (ура), ку-ку, дий, гъди (при гъдел), ту-ту.

Както се вижда от описаните на речника, съдържащ 239 думи, детето на 1 и половина години владееше значителна част от най-обикновените думи, което му позволяваше да се ориентира в обстановката, в която живеехме, да назове най-важните дейности, в които участвуващ или наблюдаваше, да нарече с имената им значителна част от познатите ни, да изкаже свои най-обикновени желания и потребности.

Предвид целта на статията, ще сравня говорното развитие на наблюдаваното дете с нормите за българските деца, дадени в книгата „Психологическа диагностика на ранното детство“ от В. Манова—Томова. Всички фази на подготвителния период минаха според установените норми. Появата на първите думи също съответства на нормите. Наблюдаваното говорно развитие подкрепя извода на авторката, че първите произнесени думи изразяват състояния на емоционална потребност и изобщо няма естествени думи. От този момент нататък обаче се забелязва известно ускоряване на говорното развитие на наблюдаваното дете: при норма 4—5 осмислени думи, на 1 година то владееше 15. Това ускоряване продължи през цялото първо полугодие на втората година, т. е. в началото на периода на първоначално овладяване на езика. Противно на твърденията на някои изследователи на детския говор, в описания случай той бе много активен. Преминаването към двусловно изречение се изрази най-добре в 15-я месец, т. е. малко по-рано от нашите норми. Според Манова—Томова отглежданите в семейства деца преминават към говор с две думи и след 16-я месец, отглежданите в дневни ясли — след 18-я месец, а в седмични след 20-я. Понеже употребата на изречения от три думи не се смята за качествено изменение, аз не съобщих, че в края на периода (1.6.0.) съм записала първите изречения от този вид: „Сии кака Ени“ (Свири кака Жени), Гуги сени тол“ и др. При последното име вече три различни части: подлог, сказуемо и допълнение.

Най-голямо ускорение има във връзка с обема на речника — 239 думи. Това не е изключение, защото всички посочени изследователи на детския говор споменават за големи индивидуални различия в това отношение. Понеже в ползваните български норми не се дава обемът на речника за възрастта 1.6.0., ще направя сравнения с отделни автори. Аксарина и др. посочват, че речникът на деца, отглеждани в семейства, в тази възраст се състои от 60—70 думи. Рибников и Гвоздев (цитирани от М. Кольцова) съобщават за възрастта 1.10.0—2.0.0 години речник от 300 думи. Проф. Г. Пирьов дава таблица за индивидуални варианти с максимален и минимален речник. Според него единогодишното ни дете е

далеч от максималния речник — 58 думи. Обаче за възраст 1.6.0 то се приближава към него: максимален речник за 1.5.0 — 232 думи.

По отношение състава на речника наблюденият случай е много близък до данните на Н. Рибников и А. Гвоздев за речник от 300 думи. При него съществителните са 63%, глаголите 23%, а другите части — 14%. В нашия случай съществителните са 15%, глаголите — 22%, а междуметията, прилагателните и др. — 13%. Двете прилагателни „босо“ и „гоо“ (голо) детето употребяваше съвсем правилно в различни изречения. Прилагателните „сиво“ и „бяло“ казваше само в стихотворения, затова не съм ги включила в речника. Аналогичен е случаят с числителното „ена“ (една, година). Трябва да се има пред вид и друго: тук се касае до момиче, а много автори посочват, че в говорното си развитие в тази възраст момичетата изпреварват момчетата.

Като цяло, изложеният тук случай подкрепя два извода от „Психологическа диагностика“:

1. Най-високо ниво на говорно развитие имат деца, отглеждани в семейства.

2. Наложително е да имаме български оценки — норми за психическото развитие.

Описаният речников фонд дава възможност за твърде подробен анализ на фонетичната страна на детския говор. Такъв анализ обаче, свързан с характерното за следващия период граматическо и синтактическо усъвършенстване на говора, е самостоятелна тема.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пиръов, Г. Д. — Детска психология, V издание, С., 1971.
2. Манова-Томова, В. — Психологическа диагностика на ранното детство, Нар. просвета, С., 1974.
3. Кольцова, М. М. — Ребенок учится говорить, изд. „Сов. Россия“, 1973.
4. Аксарина, Н. М. и др. — Развитие и воспитание ребенка от рождения до трех лет, М., изд. Просвещение, 1969.

ORIGIN AND INITIAL DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SPEECH

Ts. Kolarova

This article traces children's speech from birth till the age of 1 year and a half using data from the observation of one's own child. The concrete material given is analysed in the light of the corresponding educational methods. A full description of the child's vocabulary during first year and a half has been given. Comparisons between the Bulgarian speech norms and the data of some Soviet authors have been made.

ПСИХОЛОГИЯ НА ТРУДА

ВЗАИМОВРЪЗКА МЕЖДУ ДИНАМИЧНИЯ ТРЕМОР НА РАБОТЕЩАТА РЪКА И КАЧЕСТВОТО НА ЗАВАРЪЧНИЯ ШЕВ ПРИ ЕРГОНОМИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА МОНТАЖНИ ЗАВАРЧИЦИ

Г. ГЕОРГИЕВ

В разработката са използвани експерименталните данни за динамичния трепет на работещата ръка и качеството на заваръчния шев, получени при изследване на 49 монтажни заварчици в Учебния център по заваряване и дефектоскопия към Монтажно управление „контролно-затваречно“ — София [1]. За оценка на динамичния трепет на работещата ръка са взети данните за броя на контактите X, получени при моделиране процеса на ръчното електродълъгово заваряване върху уред „Тремометър“, а за оценка качеството на заваръчния шев — данните за бала от рентгеновите изпитания на контролни планки R. Освен X и R са използвани още и данните за параметър В — възраст на монтажния заварчик.

За работна хипотеза се приеме, че динамичният трепет на работещата ръка на заварчика X оказва влияние върху структурата,resp. качеството на заваръчния шев, оценяван посредством резултатите от рентгенови изпитания на контролни планки R. Така приематата работна хипотеза позволява да се определи и целта на разработката, а именно: разкриването на причинно-следствена (корелационна) зависимост между динамичния трепет на работещата ръка X и бала от рентгеновите изпитания на контролни планки R. За доказване и анализиране на тази връзка най-напред трябва да се формулират и изчислят необходимите корелационни коефициенти.

I. КОРЕЛАЦИОННИ КОЕФИЦИЕНТИ

а) r_{XR} — обикновен корелационен коефициент, характеризиращ причинно-следствената връзка между динамичния трепет на работещата ръка на монтажния заварчик и бала от рентгеновите изпитания на контролни планки;

б) r_{VB} — обикновен корелационен коефициент, характеризиращ причинно-следствената връзка между възрастта на монтажния заварчик и динамичния трепет на работещата ръка;

в) r_{VR} — обикновен корелационен коефициент, характеризиращ причинно-следствената връзка между възрастта на монтажния заварчик и бала от рентгеновите изпитания на контролни планки;

г) r_{XRB} — частичен корелационен коефициент от първи порядък, характеризиращ причинно-следствената връзка между динамичния трепет на работещата ръка и бала от рентгеновите изпитания на контролни планки при изключено влияние на възрастта на монтажния заварчик;

д) $r_{B,X}$ — частичен корелационен коефициент от първи порядък, характеризиращ причинно-следствената връзка между възрастта на монтажния заварчик и бала от рентгеновите изпитания на контролни планки при изключено влияние на динамичния трепер на работещата ръка;

е) $r_{X,B}$ — множествен корелационен коефициент, характеризиращ причинно-следствената връзка между бала от рентгеновите изпитания на контролни планки и едновременното влияние на динамичния трепер на работещата ръка и възрастта на монтажния заварчик.

Във формулираните коефициенти на корелация параметър R характеризира структурата,resp. качеството на заваръчния шев. Този параметър обаче е корелационно свързан и със степента на квалификация на заварчика. Направеният извод произтича от съществуващата система за даване на степени, при която щом заварчик i получи само едно значение $R_{ij} = 5$ (тук j е номерът на пространственото положение на шева), то той задължително получава трета степен на квалификация. Когато обаче всяко значение R_{ij} е равно на единица, заварчик i може да получи първа или втора степен на квалификация. За определянето на степента по-нататък се провеждат механични и металографски изпитания на контролните планки и в зависимост от получените резултати се дава на заварчика чървя или втора степен на квалификация. Ето защо степента на квалификация в сравнение с бала от рентгеновите изпитания трябва да се разглежда като по-комплексен показател за оценка на професионалната квалификация на заварчика.

Параметрите X и В характеризират човешкия фактор при ръчното електродългово заваряване. Тук се разглеждат само два параметра, обаче техният брой ще нараства при по-нататъшното разширяване обхвата на ергономичните изследвания на професията „монтажен заварчик“.

Като се използват получените експериментални данни за X_i , R_i и B_i (табл.1,2 [1]), могат да се изчислят формулираните корелационни коефициенти.

При количествено измерими величини коефициентът на обикновена корелация r_{XY} между две случаен величини X и Y се изчислява по формула [2]

$$(1) \quad r_{XY} = \frac{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2 \cdot \sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y})^2}}$$

където: i — шифър на опитното лице;

n — брой на подопитните лица;

\bar{X} , \bar{Y} — средноаритметични значения на случаен величини X и Y.

Формула (1) обаче може да се прилага при наличието на следните две условия: а) случаен величини X и Y да са разпределени нормално и б) зависимостта между тези величини да е линейна. Ето защо, преди да се пристъпи към изчисляването на формулираните обикновени корелационни коефициенти, трябва да се провери за наличието на горните две условия при експерименталните данни за параметри X, R и B.

а) Проверка за вида на разпределенията на параметри X, R и B.

Проверката се извършва посредством критерия χ^2 (хи-квадрат) [3]. Доказва се нулевата хипотеза, че емпиричните разпределения на параметри

Таблица 1

Проверка за вида на разпределенията на параметри X, R и В

Параметър	брой на теоретичните класови критери K _t	Хи-квадрат χ^2	степени на свобода f	вероятност за грешка $\alpha/0$	критична величина $\chi^2_{\alpha/0}$	решение	вероятност за превишаване $\alpha/0$	Мярка за съвпадение на теоретичното с емпирично разпределение	
								при $20\% \leq \alpha \leq 50\%$ — средно съвпадение	при $5\% \leq \alpha \leq 19\%$ — слабо съвпадение
X	7	9	4,28	4	10	7,78	4,28 < 7,78	емпиричното разпределение е нормално	38
R	7	9	6,25	4	10	7,78	6,25 < 7,78	емпиричното разпределение е нормално	19
B	7	9	4,80	4	10	7,78	4,80 > 7,78	емпиричното разпределение е нормално	31

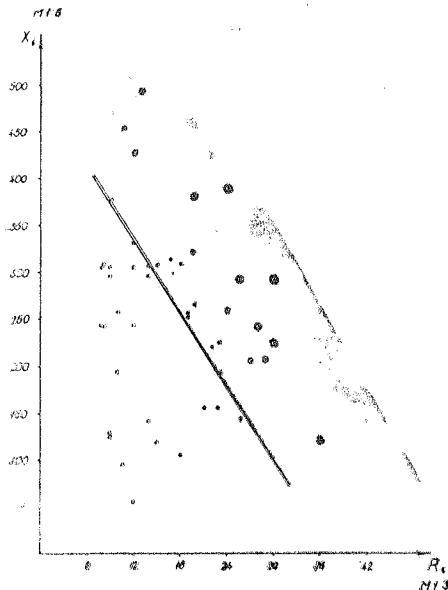
X, R и В са нормални (1). Резултатите от доказателството са систематизирани в табл. 1.

Както се вижда от таблицата, с вероятност за грешка $\alpha = 10\%$ може да се приеме, че емпиричните разпределения на параметри X, R и В съпадат с нормално разпределение. Освен това е направена и оценка на това съпадение. Изчислено е, че между емпиричните разпределения на параметри X и В и теоретичното нормално разпределение съществува средно съпадение, а съпадението за параметър R е слабо. Получените резултати ни дават основание да приемем в по-нататъшните изчисления разпределенията на параметри X, R и В за нормални.

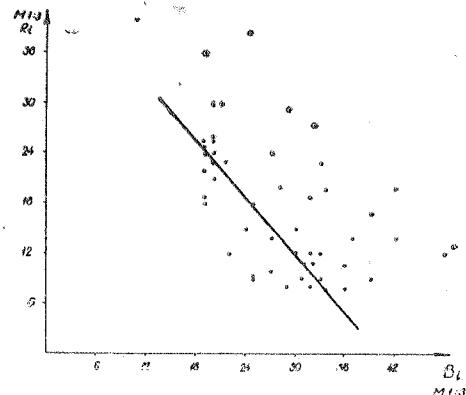
б) Проверка за вида на зависимостта между параметри XR, BR и BX.

Графичната проверка е показана на фиг. 1, 2 и 3. Използвана е правоъгълна координатна система, в която всяка двойка числа $X_i R_i$, $B_i R_i$ и $B_i X_i$ е означена с една точка. По този начин се получава т. нар. корелационна диаграма, от която може да се прецени каква е зависимостта между двете променливи.

От фиг. 1 се вижда, че между X_i и R_i съществува отрицателна линейна корелационна зависимост, която е слаба, тъй като точките значително се разсейват около правата линия. Отрицателна линейна корелация

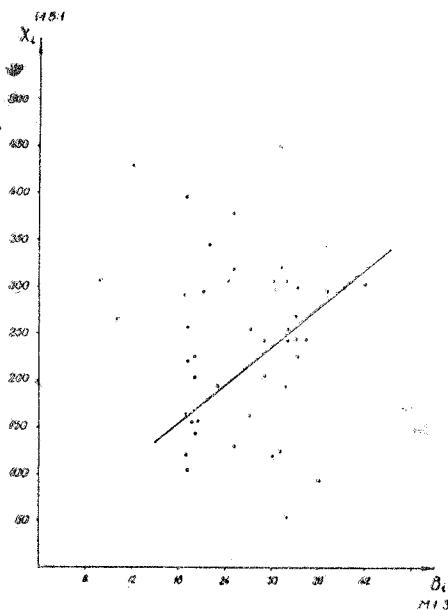
Фиг. 1

Фиг. 2

съществува и между B_i и R_i , която е по-силна, тъй като точките поплътно се групират около правата линия (фиг. 2). За разлика от тези две корелационни зависимости, при третата между B_i и X_i съществува положителна линейна корелация. Тя също не е сила, защото точките не са близко до правата линия (фиг. 3).

Направените проверки и получените резултати позволяват да се опише силата на корелационните зависимости r_{XR} , r_{BR} и r_{BX} , като се използва формула 1. Необходимите данни за изчисляване на обикновените корелационни коефициенти са систематизирани в табл. 2.

Фиг. 3

Данни за изчисляване на обикновените корелационни коефициенти

\bar{X}	249,33	$\sum_{i=1}^{47} (X_i - \bar{X})^2$	458000,83	$\sum_{i=1}^{47} (X_i - \bar{X})(R_i - \bar{R})$	-6556,92
\bar{R}	17,49	$\sum_{i=1}^{47} (R_i - \bar{R})^2$	2630,22	$\sum_{i=1}^{47} (B_i - \bar{B})(R_i - \bar{R})$	-1455,68
\bar{B}	28,57	$\sum_{i=1}^{47} (B_i - \bar{B})^2$	2733,76	$\sum_{i=1}^{47} (B_i - \bar{B})(X_i - \bar{X})$	14718,95

$$\text{Или: } r_{XR} = \frac{6556,92}{458000,83 \cdot 2630,22} = -0,19$$

$$r_{BR} = \frac{1455,68}{2733,76 \cdot 2630,22} = -0,54$$

$$r_{BX} = \frac{14718,95}{2733,76 \cdot 458000,83} = 0,42$$

Резултатите за оценката и доверителните граници на получените обикновени корелационни коефициенти са дадеи в табл. 3 [2, 3]. Означенията в таблицата са следните:

ρ — коефициент на корелация (параметър на генералната съвкупност);

$$Z = 1,1513 \lg \frac{1+r}{1-r}$$

— трансформация на Фишер за нормализиране разпределението на величините r . Стойностите на Z са табулирани;

S_Z — грешка от извадката за Z ;

r_{Z_1} — добра (минимална) доверителна граница на коефициента на корелация ρ на генералната съвкупност;

r_{Z_2} — горна (максимална) доверителна граница на коефициента на корелация ρ на генералната съвкупност;

t — таблична стойност на Стюдентовото разпределение.

Както се вижда от таблицата, коефициентът на корелация $|r_{XR}|$ е по-малък от най-ниския статистически значим корелационен коефициент $r_{0,05; 47}$ поради което, с вероятност за грешка $\alpha = 5\%$ може да се твърди, че коефициентът на корелация $|r_{XR}| = 0,19$ статистически не е значим. Съгласно таблица 8.2 [2], за да се получи статистическа значимост за стойността на коефициента r_{XR} трябва да се изследват около 110 монтажни заварчици, което е с 60 души в повече от изследваните. Стойностите обаче за другите два коефициента са статистически значими ($|r_{BX}| = 0,42 > r_{0,05; 47} = 0,282$ и $|r_{BR}| = 0,54 > 0,282$).

При вероятност за грешка от 5% може да се приеме, че значението на коефициента на корелация ρ_{XR} за генералната съвкупност се движи в доверителния интервал от $-0,45$ до $0,10$; за ρ_{BX} — от $0,15$ до $0,63$, а за ρ_{BR} — от $-0,72$ до $-0,30$.

Частичните корелационни коефициенти $r_{XR,B}$ и $r_{BR,X}$ се изчисляват по формули [2]

$$(2) \quad r_{XR,B} = \frac{r_{XR} - r_{BX} \cdot r_{BR}}{\sqrt{(1-r_{BX}^2) \cdot (1-r_{BR}^2)}} \quad \text{и}$$

$$(3) \quad r_{BR,X} = \frac{r_{BR} - r_{BX} \cdot r_{RX}}{\sqrt{(1-r_{BX}^2) \cdot (1-r_{RX}^2)}}.$$

Тези формули дават възможност да се определи силата на линната връзка между параметрите XR и BR при изключено влияние със светно на параметър B и параметър X. Ако в тях се заместват основни корелационни кофициенти с техните стойности от таблица 3, се получава

Таблица

Корелационни кофициенти от чуловът порядък

Означение	стойност	критична стойност $\gamma_{\alpha/2}; n-f$ при нулема хипотеза H_0 :	доверителни граници при нулева хипотеза H_0 :	Задача		
				$\rho \neq 0; S_{\rho} = \frac{1}{\sqrt{n-3}} = 0,1474$	$t_{\alpha/2}; n-f = t_{0,05/47} = 2,013$	$Z_1 = Z + t \cdot S_Z$
γ_{XR}	-0,19	0,282	-0,1923	$Z_1 = -0,4890$	$Z_2 = 0,1044$	$Z_1 = -0,4890$
		не е значим		$Z_1 = -0,45$	$Z_2 = 0,10$	$Z_1 = 0,1510$
γ_{BX}	0,42	0,282	0,4477	$Z_1 = 0,1510$	$Z_2 = 0,7444$	$Z_1 = 0,1510$
		значим и с 5% грешки		$Z_1 = 0,15$	$Z_2 = 0,63$	$Z_1 = 0,15$
γ_{BR}	-0,54	0,282	-0,6042	$Z_1 = -0,9009$	$Z_2 = -0,3075$	$Z_1 = -0,72$
		значим с 5% грешки		$Z_1 = -0,72$	$Z_2 = -0,30$	$Z_1 = -0,72$

$$r_{XR,B} = 0,05;$$

$$\min \rho_{XR,B} = -0,49;$$

$$\max \rho_{XR,B} = 0,39;$$

$$r_{BR,X} = -0,52;$$

$$\min \rho_{BR,X} = -0,74;$$

$$\max \rho_{BR,X} = -0,47.$$

Тук новите означения са:

$$\min \rho_{XR,B};$$

$$\max \rho_{XR,B};$$

$$\min \rho_{BR,X}$$

$\max \rho_{BR,X}$ — минимални и максимални значения на частните корелационни кофициенти от първи порядък за генералната съвкупност. Из сляват се като във формули (2) и (3), обикновените корелационни кофициенти r_{XR} , r_{BX} и r_{BR} се заместват с граничните им стойности от табл. По този начин се прогнозира, че значенията на частичните корелации

ни коефициенти за генералната съвкупност ще се движат в доверителните интервали съответно за $\rho_{XR,B}$ от $-0,49$ до $0,39$ и за $\rho_{BR,X}$ от $-0,74$ до $-0,47$.

Получените резултати за частичните корелационни коефициенти от първи порядък са систематизирани в табл. 4. В нея са дадени и стойностите за коефициента на определението D , изчислени за минималните и максималните значения на коефициентите $\rho_{XR,B}$ и $\rho_{BR,X}$.

Таблица 4

Корелационни коефициенти от първи порядък						
Означение	$r_{XR,B}$	$\min \rho_{XR,B}$	$\max \rho_{XR,B}$	$r_{BR,X}$	$\min \rho_{BR,X}$	$\max \rho_{BR,X}$
Стойност	0,05	$-0,49$	0,39	$-0,52$	$-0,74$	$-0,47$
Коефициент на определението $D = 100 \cdot r^2$	0,25%	24,01%	15,21%	27,04%	54,76%	22,09%

Множественият корелационен коефициент $r_{R,XB}$ и неговите гранични значения $\min \rho_{R,XB}$ и $\max \rho_{R,XB}$ се изчисляват по формула [4]

$$(4) \quad r_{R,XB} = \sqrt{1 - (1 - r_{XR}^2) \cdot (1 - r_{BR,X}^2)}$$

Ако в нея се заместят изчислените емпирични и гранични стойности за коефициентите r_{XR} и $r_{BR,X}$, дадени в табл. 3 и 4, се получава:

$$r_{R,XB} = \sqrt{1 - (1 - 0,19^2) \cdot (1 - 0,52^2)} = 0,55;$$

$$\min \rho_{R,XB} = \sqrt{1 - (1 - 0,45^2) \cdot (1 - 0,74^2)} = 0,80 \text{ и}$$

$$\max \rho_{R,XB} = \sqrt{1 - (1 - 0,10^2) \cdot (1 - 0,47^2)} = 0,48.$$

Следователно може да се прогнозира, че множественият коефициент на корелация между бала от рентгеновите изпитания на контролни планки и едновременното действие на динамичния трепор на работещата ръка и възрастта на заварчика ще се изменя в границите от 0,48 до 0,80.

II. АНАЛИЗ НА КОРЕЛАЦИОННИТЕ КОЕФИЦИЕНТИ

1. Аналит на корелационната зависимост между динамичния трепор на работещата ръка и бала от рентгеновите изпитания на контролни планки. При наличието на три случайни величини X , R и B , характеризиращи резултатите от изследваните монтажни заварчици, обикновеният корелационен коефициент r_{XR} измерва причинно-следствената връзка между динамичния трепор на работещата ръка, оценяван чрез бала от рентгеновите изпитания на контролни планки R . Този коефициент отчита влиянието на възрастта на заварчика B върху параметрите X и R .

Получената стойност за $r_{XR} = -0,19$ показва, че между параметрите X и R при включено влияние на параметър B съществува слаба отрица-

телна линейна корелационна зависимост.¹ Отрицателният знак съответствува на обратна връзка между параметрите X и R и показва, че при нарастване или намаляване на значенията на динамичния трептение на работещата ръка X намаляват или нарастват значенията на бала от рентгеновите изпитания на контролните планки R.

Съвсем друго е положението обаче при частичния корелационен коефициент. В сравнение с обикновения коефициент на корелация $r_{XR} = -0,19$ коефициентът на частична корелация от първи порядък при изключено влияние на възрастта на заварчика В чувствително пада до $r_{XR,B} = 0,05$. От тази стойност следва, че между динамичния трептение на работещата ръка на заварчика и бала от рентгеновите изпитания на контролните планки съществува много слаба положителна линейна корелационна зависимост. Измерената връзка $r_{XR,B} = 0,05$ доказва, че динамичният трептение на работещата ръка на заварчика, макар и много слабо, но все пак влияе върху качеството на заваръчния шев. Това влияние се изразява по следния начин. Когато за даден заварчик броят на контактите между условния електрод и страничните повърхности на предварително зададения условен стик нараства или намалява, то за същия заварчик нараства или намалява и балът от рентгеновите изпитания на контролните планки.²

Следователно при изключено влияние на възрастта В корелационната зависимост между параметрите X и R е положителна и много слаба ($r_{XR,B} = 0,05$), а при включено влияние на възрастта В — същата зависимост се засилва и изменя посоката си ($r_{XR} = -0,19$). Получените стойности показват, че в сравнение с параметър X възрастта В влияе по-силно върху параметър R. От друга страна, едновременното действие на параметър В върху параметри X и R изменя посоката на корелационната връзка от положително ($r_{XR,B} = 0,05$) в отрицателно ($r_{XR} = -0,19$) направление.

Различно е обаче положението при корелационния коефициент $r_{XR,B}$ за генералната съвкупност. Както се вижда от таблица 4, корелационната зависимост за генералната съвкупност между параметрите X и R при изключено влияние на възрастта В се засилва от много слаба ($r_{XR,B} = 0,05$) в умерена и стойността на коефициента се прогнозира в границите от $-0,49 \leq r_{XR,B} \leq 0,39$ ³). Наличието едновременно на отрицателна и положителна корелационна зависимост между параметрите X и R показва, че динамичният трептение на работещата ръка (броят на контактите, resp. броят на трептенията на ръката) може да влияе както положително, така и отрицателно върху структурата, resp. качеството на заваръчния шев.

Направеното изследване и получените резултати дават основание да се предложи следната работна хипотеза. Скалата за изменение на динамичния трептение на работещата ръка на заварчика (фиг. 4) може да се раздели на три интервала: долн интервал I_{X_d} за изменение на динамичния

¹ Възприето е степента че причинно-следствената връзка да се счита за слаба, когато коефициентът на корелация има значения по-малки от 0,30 [5].

² Трябва да се има пред вид, че динамичният трептение на работещата ръка е измеряван при определени ограничители условия на уреда, а именно: диаметър на условния електрод 1,5 mm и ширина на канала на условния стик 3 mm.

³ Причинно-следствената връзка се счита за умерена, когато коефициентът на корелация има значения в границите от $0,30 \leq r \leq 0,50$ [5].

тремор X , оптимален интервал I_{x_0} и горен интервал I_{x_r} . Ако се изходи от корелационното съответствие в изменението на параметри X и R , може да се приеме, че в интервал I_{x_0} промяната в динамичния тремор на работещата ръка ще влияе положително върху качеството на заваръчния шев. При преминаването обаче на границите X_{min} и X_{max} на интервал I_{x_0} , т. е. при навлизането в интервала I_{x_d} и I_{x_r} изменението

на динамичния тремор на работещата ръка на заварчика ще оказва отрицателно влияние върху структурата на заваръчния шев и ще предизвика нарастване на бала от рентгеновите изпитания на контролните планки.

Ако се изходи от значенията за коефициента на определението D , получени за стойностите на частичния коефициент на корелация $r_{X,R,B}$ (табл. 4), при приетите условия на експеримента може да се прогнозира, че в границите от 0,25% до 24,01% промените в резултатите от рентгеновите изпитания се дължат на промени в динамичния тремор на работещата ръка. Или при всички други равни условия, чрез изменения в динамичния тремор на работещата ръка може да се влияе върху качеството на заваръчния шев в границите от 0,25% до 24,01%.

2. Анализ на корелационната зависимост между възрастта на заварчика и бала от рентгеновите изпитания на контролни планки. Обикновеният корелационен коефициент $r_{B,R}$ измерва причинно-следствената връзка между възрастта на заварчика B и качеството на заваръчния шев, оценяван чрез бала от рентгеновите изпитания на контролни планки R . Той отчита също и взаимовръзката на параметър X с параметър B и R .

Получената стойност за $r_{B,R} = -0,54$ показва, че между параметрите B и R , при включено влияние на параметър X , съществува значителна отрицателна линейна корелационна зависимост.¹ Отрицателният знак съответствува на обратната връзка между параметрите B и R и показва, че с нарастване на възрастта на заварчика намалява балът от рентеновите изпитания на контролните планки.

В сравнение с обикновения корелационен коефициент $r_{B,R} = -0,54$ коефициентът на частична корелация от първи порядък, при изключено влияние на динамичния тремор X , незначително пада до $r_{B,R,X} = -0,52$. От тази стойност следва, както и при обикновения корелационен коефициент $r_{B,R} = -0,54$, че възрастта на заварчика значително влияе върху качеството на заваръчния шев. Получените стойности за $r_{B,R} = -0,54$ и $r_{B,R,X} = -0,52$ потвърждават направления извод в предшествуващата точка, че в сравне-

¹ Причинно-следствената връзка е значителна, когато коефициентът на корелация има значение в границите от $0,50 \leq r \leq 0,70$ [5].

ние с параметър X възрастта В влияе по-силно върху бала от рентгеновите изпитания на контролните планки R.

Положението при корелационния коефициент ρ_{BX} за генералната съвкупност съществено не се изменя. Както се вижда от табл. 4, корелационната зависимост за генералната съвкупност между параметрите B и R при изключено влияние на динамичния трепор X се подсила и стойността на конфициента се прогнозира в границите от $-0,74 \leq \rho_{BR} \leq -0,47$.

Ако изходим от значенията за коефициента на определението D (табл. 4) може да се прогнозира, че в границите от 22,09% до 54,76% промените в резултатите от рентгеновите изпитания се дължат на промени във възрастта на заварчика. Следователно при всички други равни условия изменението във възрастта на заварчика влияят върху качеството на заваръчния шев в граници от 22,09% до 54,76%. Възрастта реализира това влияние не самостоятелно, а основно чрез степента на квалификация на заварчика.

3. Анализ на корелационната зависимост между възрастта на заварчика и динамичния трепор на работещата ръка. Получената стойност за обикновения корелационен коефициент $r_{BX} = 0,42$ показва, че между възрастта на заварчика и динамичния трепор на работещата ръка съществува умерена положителна линейна корелационна зависимост. Положителният знак съответствува на права връзка между параметрите B и X и показва, че с нарастването на възрастта нараства и динамичният трепор на работещата ръка.

Тъй като параметър R не може да влияе върху параметри B и X, а обратно — параметри B и X влияят върху параметър R, то частичният корелационен коефициент от първи порядък $r_{BX,R}$ няма реален смисъл. Взаимовръзката между B и X е непосредствена, а не чрез параметър R, поради което изчисляването на $r_{BX,R}$ при изключено влияние на R не е необходимо. Тук има смисъл изчисленият множествен корелационен коефициент $r_{R,XB}$, който измерва причинно-следствената връзка между параметър R и параметри X и B при едновременното им действие върху явленietо — резултат R. За силата на тази връзка в генералната съвкупност се получи, че се движи в граници от $\min r_{R,XB} = -0,48$ до $\max r_{R,XB} = 0,80$. Или може да се прогнозира, че от 23,04% до 64% промените в бала от рентгеновите изпитания R се дължат на промени едновременно в динамичния трепор на работещата ръка X и възрастта B на заварчика.

ИЗВОДИ:

1. Доказано е с вероятност за грешка $\alpha=10\%$, че разпределенията на експерименталните данни за параметри X, R и B съвпадат с теоретично нормално разпределение. Обоснован е линейният характер на корелационните зависимости между параметри XR, BR и BX (фиг. 1, 2 и 3). Получените изводи за нормално разпределение на експерименталните данни и линеен характер на корелационните зависимости обосновават възможността за характеризиране степента на причинно-следствената връзка между параметри XR, BR и BX чрез корелационния коефициент на Пирсон-Браве.

2. Динамичният трепор на работещата ръка на заварчика, макар и слабо, но все пак влияе върху структурата, resp. качеството на заваръч-

ния шев. Доказателството следва от получените стойности за коефициентите $r_{XR} = -0,19$ и $r_{XR,B} = 0,05$. При изследване обаче на цялата извадка от 110 заварчици се очаква стойностите на тези коефициенти да нараснат. Това предположение произтича и от граничните стойности за коефициента $\rho_{XR,B}$ на генералната съвкупност, за който се получи, че $\min \rho_{XR,B} = -0,49$ и $\max \rho_{XR,B} = 0,39$.

3. Наличието едновременно на отрицателни и положителни стойности за коефициента $\rho_{XR,B}$ от генералната съвкупност дава основание да се приеме, че динамичният трептение на работещата ръка, респ. броят на трептенията на ръката влияе както положително, така и отрицателно върху качеството на заваръчния шев. Когато динамичният трептение е много малък или много голям, очаква се структурата на заваръчния шев да бъде лоша, а балът от рентгеновите изпитания — висок.

4. Установено е, че при всички други равни условия, чрез изменения в динамичния трептение на работещата ръка, може да се влияе върху качеството на заваръчния шев в границите от 0,25% до 24,01%. Този извод има не само научно, но и важно практическо значение за подбора и обучението на монтажните заварчици. Чрез подбирането на кандидати за заварчици по динамичния трептение и тренирането на подбраните кандидати по тази характеристика може да се повиши ефективността на системата за подготовка на заварчици средно с около 13%.

5. Възрастта на заварчика значително влияе върху структурата, респ. качеството на заваръчния шев. Този извод следва от получените стойности за коефициентите $r_{BX} = -0,54$ и $r_{BR,X} = -0,52$. Логично е да се приеме, че нарастващето на възрастта на заварчика е необходима предпоставка за разширяване и задълбочаване на неговите професионални възможности и за получаването на по-висока степен на квалификация, която на свой ред съответствува на по-нисък бал от рентгеновите изпитания, респ. на по-високо качество на заваръчния шев.

6. Получените резултати за корелационните коефициенти $r_{BX} = 0,42$; $r_{BR,X} = -0,52$ и $r_{R,XB} = 0,55$ дават основание динамичният трептение на работещата ръка и възрастта на заварчика да се приемат за специфични (професионално значими) характеристики на заваръчната професия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Георгиев, Г. — Ергономично изследване на динамичния трептение на работещата ръка при монтажни заварчици.
2. Ян, В., Вале, Х. — Факторният анализ и неговите приложения. Превод от немски. „Техника“, София, 1974.
3. Клавус-Ебнер — Основи на статистиката за психологи, социологи и педагоги. Превод от немски. „Наука и изкуство“, София, 1971.
4. Станев, Л. и др. — Обща теория на статистиката. „Георги Бакалов“, Варна, 1974.
5. Сепетлиев, Д. Ан. — Медицинска статистика. „Медицина и физкултура“, София, 1972.

RECIPROCAL CONNECTION BETWEEN THE DYNAMIC TREMOR OF THE
WORKING HAND AND THE QUALITY OF WELDING, PROVED BY ERGONOMIC
EXAMINATION OF WELDERS

G. Georgiev

As a base of the work out the author has used data from the experimental examination of the dynamic tremor of the working hand and the quality of welding of mounting welders. The research is aiming to discover the cause-and consequence connection between the dynamic tremor X , of the working hand, the result R from röntgenographic examinations and the age B of the welder. The working hypothese is that dynamic tremor X and the age B influence the quality of welding, estimated through röntgenographic examinations of control salples R . Analyses are made on the basis of the calculated correlation coefficients r_{XB} , r_{BX} , r_{BR} , $r_{XR,B}$, $r_{BR,X}$ and $r_{R,XB}$. The results of the research give the possibility to formulate several important conclusions. It is proved that the dynamic tremor of welder's working hand influences the structure of welding.

The presence of both positive and negative values of the general sum coefficient $r_{XR,B}$ gives a ground to accept the existence of an optimum number of hand tremors in connection with the quality of welding. The estimation of hand tremor influence permits the prognosis that selection and instruction according to this index (criterium) can increase the efficiency of welders instruction system with about 13%. The analysis of the coefficients r_{BX} , $r_{BR,X}$ and $r_{R,XB}$ permits to accept that dynamic tremor and age are specific important professional characteristics of welder's profession.

НЯКОИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ НА ТЪРГОВСКОТО ОБСЛУЖВАНЕ

Б. ДЕСЕВА

Проблемът за издигане равнището на търговското обслужване е от първостепенна социална важност. То предполага усъвършенствуване на взаимоотношенията между членовете на търговския колектив и отношенията между продавач и купувач, осигуряване на богат асортимент от стоки, добра материално-техническа база.

С оглед подобряване работата и повишаване културата на обслужване в столичната търговия, Лабораторията по психология на труда в търговията извърши проучване, като приложи следните методи: наблюдение, анкета и беседа¹.

Бяха анкетирани 1071 търговски работници, от които от клон „Обществено хранене“ — 367 души, от клон „Хранителни стоки“ — 363, от клон „Нармаг“ — 241 и от клон ЦУМ — 100 души.

От анкетираните в клон „Хранителни стоки“ 75,2% са жени и 24,8% мъже, в „Нармаг“ и „ЦУМ“ съответно 98% и 2%, а в клон „Обществено хранене“ жените са два пъти повече от мъжете.

Средната възраст на хората от клон „Обществено хранене“ е 44 години, а за „Хранителни стоки“, „Нармаг“ и ЦУМ — 40 години.

По образование анкетираните се подреждат, както следва: преобладаващата част от „Нармаг“ и „ЦУМ“ са със средно образование, съответно 64% и 73%. В „Хранителни стоки“ образователното равнище е по-ниско. Най-много са с основно образование — 71,6%. В „Обществено хранене“ броят на лицата с основно и средно образование е почти еднакъв.

В четирите клона най-голям е процентът на работещите в търговията между 5 и 10 години.

Стажът на анкетираните в търговията и в обекта, където работят, показва, че на първо място по текучество на кадрите е клон „Хранителни стоки“, следван от „Обществено хранене“, „Нармаг“ и „ЦУМ“, където то е незначително.

Във връзка с културата на търговското обслужване изпълват някои психологически проблеми, като удовлетвореност на търговския работник от работата, отношение към професията и обекта, в който се труdi, самооценка на обслужването и взаимоотношения в колектива, психическа атмосфера, конфликти и климат.

На въпроса „Доволни ли сте от професията си“ положително са отговорили 75,5% от „Обществено хранене“, 57,8% от „Хранителни стоки“, 65% от „Нармаг“ и 69% от „ЦУМ“. Вижда се, че по-голяма част от търговските работници са доволни от професията си. 71,7% от работещите в клон „Обществено хранене“ харесват обекта, в който работят. За „Хранителни стоки“ този процент е 47,4%, за „Нармаг“ — 54% и за „ЦУМ“ — 51%.

¹ Анкетните данни са обработени от сътрудниците в лабораторията по психология на търговията при СД „Търговия“, София.

Проучването е извършено през 1976 година.

Както личи от приведените проценти, най-удовлетворени от професията са работещите в „Обществено хранене“, които проявяват и най-ярко изразено положително отношение към своя обект. Това се дължи на действието на някои допълнителни фактори и стимули за работещите в този клон. Съответно най-ниският процент за работещите в „Хранителни стоки“ говори за най-слабо изразено положително отношение към обекта и най-малка удовлетвореност от професията, което налага необходимостта от ефективни мерки за морално и материално стимулиране на обслужващите в тази сфера на търговията.

От психологическо и характерологическо гледище представлява интерес въпросът за самооценката на анкетираните за качеството на търговското обслужване. Общо взето, прави впечатление обективният характер на самооценката, за което може да се съди по най-високите стойности на процентите на централния ред, близки до 50% (табл. 1).

Таблица 1

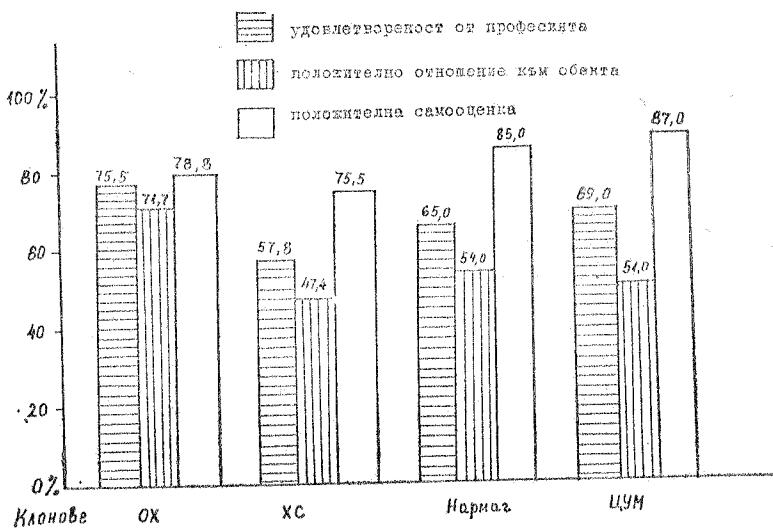
Самооценка на работещите в търговското обслужване в клонове на „Обществено хранене“ (ОХ), „Хранителни стоки“ (ХС), „Нармаг“ и „ЦУМ“ (в проценти)

Клон	ОХ	ХС	Нармаг	ЦУМ	Общо
Оценка					
Очтиично	12,0	7,7	14,0	11,0	11,0
Много добро	19,9	18,2	27,0	32,0	22,0
Добро	46,9	49,6	44,0	44,0	47,0
Средно	16,1	21,2	12,0	10,0	16,0
Лошо	1,9	3,3	1,0	3,0	2,0
Не отговорили	3,2	0,0	2,0	0,0	2,0
Всичко :	100	100	100	100	100

Същевременно сравнително ниските стойности на процентите на тървия ред в табл. 1 по самопризнания на самите търговски работници свидетелствуват за липса на отлично културно обслужване в повечето от случаите. Представлява интерес фактът, че работещите в „Обществено хранене“ по собствена самооценка не са на първо място, макар че показват най-високо положително отношение към професията и обекта си.

При анализ на фиг. 1 се установява известно несъответствие между удовлетвореността на търговските работници от професията им и тяхното положително отношение към обекта, в който работят. Този факт свидетелствува за правилно професионално ориентиране на мнозинството търговски работници и за явни неблагополучия в живота на отделните тървични колективи и слабости от обективен и субективен характер. От данните във фиг. 1 се вижда, че при търговските работници от „Нармаг“ и „ЦУМ“, а до известна степен и от „Хранителни стоки“ самооценката за културата на обслужване е завишена, неадекватна на действителното обслужване на купувачите, което се потвърждава и от наши наблюдения в тези обекти.

С оглед да се разкрият причините за некултурното обслужване, в анкетата беше включен въпросът: „Кое пречи за културното обслужване:

Фиг. 1

на гражданите във вашия колектив¹. Отговорите на този въпрос са представени синтезирано в табл. 2.

Таблица 2

Пречки за културно обслужване, посочени от съответен брой анкетирани лица (в проценти) по клонове

Клон	ОХ	ХС	Нармаг	ЦУМ	Общо
Причини					
Липса на достатъчно стоки	43,9	47,9	59,0	63,0	50,0
Лоша организация на снабдяването	27,0	37,2	22,0	28,0	30,0
Липса на материални стимули	30,5	41,6	14,0	30,0	31,0
Недостатъчна персонал и напрежение в работата	54,5	48,8	39,0	44,0	48,0
Лоши хигиенно-битови условия	15,8	25,3	40,0	63,0	29,0
Лоша материално-техническа база	14,2	16,8	8,0	14,0	14,0
Ниска квалификация на търговските работници	17,4	9,1	4,0	8,0	11,0
Бригадна материалиста отговорност	3,0	6,1	7,0	11,0	6,0

От приведените в таблицата данни се вижда, че за секторите „Обществено хранене“ и „Хранителни стоки“ като пречка за културно обслужване се посочва на първо място недостатъчният персонал и напрежаване

¹ На този въпрос изследваните лица имаха възможност да дадат повече от един отговор.

жението в работата. На второ място е липсата на достатъчно стоки и на трето — липса на материални стимули. Според търговските работници от секторите „Нармаг“ и „ЦУМ“ най-голяма пречка за културно обслужване на граждани се явява липсата на достатъчно стоки, следвана от лоши хигиенно-битови условия, недостатъчен персонал и повищено напрежение в работата. Данните от последната графа на табл. 2 показват, че пречките за културно обслужване се степенуват общо за всички клонове така: 1) липса на достатъчно стоки, 2) недостатъчен персонал и повищено напрежение в работата, 3) липса на материални стимули, 4) лоша организация на снабдяването, 5) лоши хигиенно-битови условия, 6) лоша материално-техническа база, 7) ниска квалификация на търговския работник, 8) бригадна материална отговорност. Особено внимание за ръководството заслужават отбеляните на първо, второ и

Таблица 3

Препоръки за повишаване културата на търговското обслужване, посочени от съответния брой лица (в %)¹

Клон	ОХ	ХС	Нармаг	ЦУМ	Общо
Препоръки					
Ритмично снабдяване със стоки	52,0	51,2	58,0	57,0	54,0
Повишаване квалификацията на търговските работници	25,1	14,3	22,0	20,0	20,0
Извршване подбор на търговските кадри	28,1	23,4	20,0	30,0	25,0
Системно запознаване на младите работници с търговския процес	16,3	9,1	15,0	22,0	14,0
Повишаване идейно-възпитателната работа в търговския колектив	20,2	9,1	7,0	18,0	13,0
Подобряване състояние на амбалажа и опаковката	21,8	41,3	41,0	55,0	36,0
Изцяло попълване на наличния щат	39,5	27,0	17,0	24,0	29,0
Увеличаване на складовите площи	26,7	35,3	52,0	45,0	37,0
Ангажиране средствата за масова информация за цялостно запознаване на граждани с новите форми на търговско обслужване	6,3	8,5	10,0	32,0	10,0
Обмяна на опит между стари квалифицирани работници и млади търговски работници	30,5	2,7	17,0	31,0	22,0
Преустройство на старите магазини	18,8	27,8	34,0	10,0	24,0
Откриване на нови магазини	12,8	15,4	24,0	11,0	16,0
По-високо материално стимулиране на търговските работници	54,2	51,8	37,0	57,0	50,0
Работната заплата да бъде в зависимост от изпълнение на плана по стокооборота	39,0	26,7	31,0	19,0	31,0
Да се подобрят хигиенно-битовите условия в търговските обекти	27,5	28,9	48,0	64,0	36,0
Наличие на качествени стоки	25,6	28,9	33,0	50,0	31,0
Да се промени работното време	5,4	19,3	25,0	16,0	15,0

¹ Всеки от анкетираните имаше възможност да даде повече от една препоръка.

трето място пречки, посочени от мнозинството анкетирани търговски работници.

Във връзка с недостатъците в културата на обслужване се налага да се търсят начини за подобряването му. За тази цел се обърнахме до самите търговски работници, които дадоха препоръките, отразени в табл. 3.

От последната колона на табл. 3 се вижда, че препоръките за повишаване културата на търговското обслужване, посочени от самите търговски работници, се степенуват така: 1) ритмично снабдяване със стоки, 2) по-високо материално стимулиране, 3) увеличаване на складовите площи, 4) подобряване състоянието на амбалажа и опаковката и хигиенно-битовите условия в търговските обекти, 5) наличие на качествени стоки, заплащане в зависимост от изпълнение на плана по стокооборота, 6) изцяло попълване на наличния щат, 7) извършване подбор на търговските кадри и т. н. Дадените препоръки представляват интерес за ръководството на СД „Търговия“, София.

Въпросът за културата на обслужването е непосредствено свързан с подобряване на психологическия климат в търговския колектив, което от своя страна помага за подобряване взаимоотношенията между хората в процеса на труда и извън работата.

По преценка на анкетираните търговски работници отношенията са добри (табл. 4), но в много колективи възникват конфликти, които свидетелстват за неблагоприятна психическа атмосфера и нездрав климат. В клон „Обществено хранене“ най-много конфликти възникват с колегите, след това с клиентите и най-малко с управителя, а в клоновете „Хранителни стоки“, „Нармаг“ и „ЦУМ“ техният ред е следният: 1) с клиентите, 2) с колегите и 3) с управителя.

Таблица 4

Самооценка на взаимоотношенията в колективите от търговски работници (в %)

Клон	ОХ	ХС	Нармаг	ЦУМ	Общо
Самооценка					
Много добри	20,4	15,1	30,0	25,0	21,0
Добри	47,1	53,2	39,0	48,0	48,0
Задоволителни	22,1	20,9	16,0	21,0	20,0
Лоши	3,0	3,6	5,0	4,0	4,0
Не мога да преценя	4,9	1,4	5,0	1,0	4,0
Не отговорили	22,5	5,8	5,0	1,0	3,0
Всичко	100	100	100	100	100

Насочеността на конфликтите в „Обществено хранене“ „навътре“ говори за по-ниска сплотеност или вътрешна дезинтеграция на колективите за разлика от другите търговски колективи, при които конфликтите са насочени предимно „навън“ – с клиентите, признак за вътрешна интеграция на равницето на първичния колектив. Върху основата на тези резултати от проучване на търговските работници е логично да се на-

прави изводът, че е целесъобразно да се организира специална възпитателна работа с колективите на търговските работници от „Обществено хранене“, като се обърне особено внимание на подобряване на психическия климат и духовното стимулиране.

Данни от наблюденията над поведението на търговските работници и беседите с тях показват, че те общуват активно помежду си, проявяват във взаимоотношенията си пълна откровеност, в държанието си са непринудено естествени, но не винаги внимателни и вежливи. Същевременно в общуването си допускат понякога грубости и безцеремонност, макар че мнозинството от тях преживяват потребност да споделят с близък човек интимни неща (табл. 5).

Таблица 5

Отговори на въпроса „Споделяте ли интимни неща с колегите си“, дадени от търговските работници (в %)

Клон	ОХ	ХС	Нармаг	ЦУМ	Общо
Отговори					
С повечето често споделям	29,4	23,7	24,0	22,0	26,0
Понякога споделям с никон	24,5	22,0	39,0	37,0	28,0
Споделям само с един	14,7	19,0	17,0	16,0	17,0
Не споделям с никого	21,2	31,1	15,0	22,0	23,0
Неотговорили	10,2	4,2	5,0	3,0	6,0
Всичко	100	100	100	100	100

Общуването между членовете в търговските колективи е във вид на неформални и неофициални отношения. То е по правило стихийно и няма организиран характер. Практиката показва, че липсва съзнателна организация на общуване в тези колективи, особено извън работа и че не се полагат достатъчно грижи и волеви усилия от страна на ръководството за организиране на интересен и богат колективен живот, който би повлиял както на атмосферата в колектива, така и на всеки негов член. В това отношение профорганизацията би могла решително да помогне за подобряване живота в тези колективи, като практически се реализират редица полезни мероприятия за интересно и смислено прекарване свободното време — почивка, спортни занимания, екскурзии, увеселения и други подобни.

SOME PROBLEMS OF TRADE SERVICES

B. Desseva

1071 people working in trade services in the four branches of the „Turgovia“ (Trade) enterprise — „Public catering“, „Foodstuffs“, „Narmag“ and „ZUM“ (Central Department Store), all in Sofia were questioned in 1976 with a view to finding out the level of trade services. The methods used were: observations, discussions and polls.

Some psychological problems were treated such as: satisfaction with the work and working place, self-evaluation of the quality of trade services, relations with the workforce, etc. The reasons were established for lapses in the quality of services, shortage of trade articles and tension in understaffed trade sectors, lack of efficacious material and moral incentives, poorly organised supplies, unfavourable hygienic working conditions, etc.

РЕЦЕНИЗИИ

ПРИНОС В ИДЕОЛОГИЧЕСКАТА БОРБА ПРОТИВ СЪВРЕМЕННАТА БУРЖОАЗНА ИДЕАЛИСТИЧЕСКА СОЦИАЛНА ПСИХОЛОГИЯ

П. ВАСИЛЕВ

В съвременния етап от общата криза на капитализма голямо значение придобива идеологическата форма на класова борба, която навлиза във всички сфери на науката, но това е особено подчертано в обществените науки. Затова на специалния пленум на ЦК на БКП (февруари 1974) бе изтъкнато, че „...настъпленето срещу буржоазната идеология трябва да стане дело на всички и заедно с това задължение на най-подготвените специалисти в духовната и материалната сфера на нашето социалистическо строителство.“¹

Книгата на Л. Десев „Психология на малките групи“² отговаря на този призив съвсем навреме и с голяма вещества по един от най-парливите проблеми на буржоазната социална психология, където има най-много психологически спекулации и най-широки социални илюзии.

Известно е, че в идеологическата борба против реалния социализъм и неговата идеология — марксизма,

много често се използват различни „научни“ теории за създаване на обществото, което няма да представлява нито капитализъм, нито социализъм. Такава една теория е и идеалистическата концепция на Джейкъб Морено за „социометричната революция“ и „социометричното устройство“ на обществото. Изхождайки от някои конкретни експериментални изследвания върху междуличностните взаимоотношения в малките социални групи, Д. Морено си позволява да прави изключително широки и съвсем неправомерни обобщения за цялото общество.

В своята обща „социометрична“ теория за обществото той стига до там, че отрича резултатите на Великата октомврийска социалистическа революция за подобряване на взаимоотношенията между хората, отрича определящия характер на икономическите отношения в системата на обществените отношения, опитва се да насаждда социални илюзии за създаване на по-добра социална структура на обществото само чрез подобряване на междуличностните отношения в малките социални групи.

¹ А. Лилов — Да издигнем идеологическата работа, Партиздат, С., 1974, стр. 83.

² Л. Десев — „Психология на малките групи“, изд. БАН, 1977.

В книгата на Л. Десев се прави изчерпателен марксически анализ на мястоцната теория на Дж. Морено и неговите ученици, като се използва много богат литературен материал (531 заглавия) и опитът в изследванията на малките социални групи от социални психолози-марксисти. Богатият литературен обзор дава възможност на читателя да се запознае с редица съвременни буржоазни социални психологи, работещи в областта на малките социални групи, и да се убеди сам в несъстоятелността на техните основни идеологически концепции. Критикувайки съвсем обосновано идеалистическите и реакционни гледища на редица буржоазни социални психологи и преди всичко на Дж. Морено, Л. Десев с научна точност откроява редица рационални зърна в конкретните им социално-психологически експерименти и особено в създадените от тях конкретни методики за изследване междуличностните взаимоотношения в малките социални групи. Той сполучливо разкрива, че независимо от сполучките в редица конкретни социално-психологически изследвания, при обобщенията си тези учени, волю или неволю, изпадат в идеализъм, мистицизъм, прекалена психологизация на обществените отношения, а понякога в очевидни антикомунистически, антисоциалистически изводи относно бъдещето на обществото. Особено ценна в това отношение е пета глава, където авторът съвсем определено посочва сопюметричния „трети“ път, като типична форма за идеологическа диверсия, а също така и редица илюзорни хипотези, които са типични за буржоазно-реформистката апология на капитализма. В тази глава Л. Десев много точно и аналитично посочва идейния еклектизъм на Дж. Морено. Като имаме предвид обширното и задълбочено разглеждане

на тези проблеми, нè можем да не подчертаем, че поне за сега в социалистическите страни не е излизал такъв научен труд, в който специалист-психолог да прави толкова изчерпателен идеологически анализ на концепцията на Дж. Морено. С тази своя книга Л. Десев внася сериозен принос в разработката на методологическите основи изобщо на психологията на малките групи с компетентната си научна критика на буржоазните социални психологи в идеологическо отношение.

Най-често явление е с общите идеологически борби да се занимават философи и социолози, понякога без необходимата компетентност в конкретните области. Книгата на Л. Десев е определен успех на българската марксическа социално-психологическа мисъл и може да служи като известен еталон за това, как трябва да се прави научно-критичен анализ на буржоазните социални психологи.

В последната шеста глава Л. Десев разглежда и много нашумелия социално-психологически проблем за колектива и корпорацията, за колективизма и корпорационизма. Трябва да изтъкнем, че в това отношение той е един от първите сред българските психологи, който ясно подчертава противоположността между тези две понятия и смело отхвърля те-зата, която защищават дори някои автори-марксисти, че всяка организирана социална група може да се нарече колектив. Прекаленото разширяване на обема на понятието „колектив“, което правят някои философи, не е обосновано нито практически, нито теоретически, нито експериментално. Затова книгата на Л. Десев в това отношение е един принос в нашата психологическа литература.

В заключение ще изтъкнем, че книгата на Л. Десев е принос не само в нашата, и без това бедна социално-

психологическа литература, но и в световната марксическа социално-психологическа литература, и по-специално в областта на научната критика на съвременните буржоазни социално-психологически школи. Тя ще помогне на българския читател да се запознае с основните концепции

на съвременната буржоазна социална психология на малките групи в критичен аспект и по този начин ще допринесе за изясняване на някои неверни представи и илюзии на неспециалисти за възможностите на тези школи.

НАУЧЕН ЖИВОТ

ПЪРВА КОНФЕРЕНЦИЯ НА ПСИХОЛОЗИТЕ ОТ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ СТРАНИ

От 13 до 18 март 1978 г. в гр. Потсдам (ГДР) се състоя първата конференция на психолозите от социалистическите страни. В пътешества участие около 120 психолози от СССР, Полша, ЧССР, ГДР, УНР, СР Румъния, НР България, Куба и Виетнам. Социалистическите страни от Европа бяха представени с по 10 делегати. Делегацията на СССР беше от 20 души, но поради заболяване на двама от тях присъстваха само 18, а от Куба и Виетнам — по 5.

Работата на конференцията протече в две пленарни заседания и 8 симпозиума. Пленарните заседания се състояха на 12 и 13 март, а симпозиумите — на 14 и 15 март преди и след обяд. По време на пленарните заседания бяха организирани и две заседания „на кръглата маса“. Едното от тях обсъди доклада на проф. д-р Кликс от ГДР, посветено на когнитивната психология: мирогледни, методически, теоретически и практически изводи за психологията и пограничните науки. Другото заседание „на кръглата маса“ бе под ръководството на член-кореспондента на АН на СССР проф. д-р Б. Ф. Ломов върху проблеми, свързани с въндряване постиженията на социалистическата психология в практиката.

Конференцията бе открита от заместник-министър на висшето и средно-специално образование на ГДР Г. Енгел, а първото заседание бе ръководено от председателя на Дружеството на психолозите на ГДР А. Косаковски. Основен доклад на конференцията направи ръководителя на съветската делегация Б. Ф. Ломов на тема: „Пътищата на развитие на психологията“. В този доклад се разглежда състоянието и перспективите на развитие на психология-

та в условията на изграждане на развитото социалистическо общество. Той се спря на основните проблеми, които решава и предстои да решава психологията като фундаментална наука. Подчертана беше нейната роля при развитието и на другите науки: икономически, технически, философски, естествени и др., които се занимават с проблемите на човека. Особено внимание бе отдадено на психологията при формирането и възпитанието на новия човек.

Следващият доклад бе на ръководителя на нашата делегация чл.-кор. на БАН проф. Г. Пирьов на тема: „Психологията като фундаментална наука за човека“. В него се разкриха връзките на психологията с другите науки и се наясняват класификацията на различните ѝ направления.

А. В. Петровски, член на АИН на СССР, изнесе доклад на пленарното заседание на тема: „Социално-психологически проблеми на колектива“. Докладчикът е направил известна еволюция в своето разбиране за същността на трудовия колектив. Неговата стратометрическа концепция се допълва от основния методологически подход на общата психология — разглеждане същността на психиката в зависимост от дейността на човека. Подходът да се разглежда психиката на трудовия колектив свързана с неговата дейност действително дава много богати възможности за разработването на социално-психологическата теория за колектива. Разбира се, това не е нов подход, той се използва и прилага от редина психолози както в СССР и НРБ, така и в някои други социалистически страни.

Проф. Т. Томашевски, един от видните психолози на НР Полша, изнесе доклад върху: „Ролята на изпълнителите проин-

си в регулацията на дейността". Проф. И. Линхард от ЧССР разгледа активността на отражението при дейността и ученето. А. Косаковски (ГДР) анализира въпроса, свързан с ролята на ориентировъчната дейност за развитие на самостоятелните действия на личността. Г. Адам (НРУ) изнесе доклад на тема: "Проблеми на нграничните области на психологията и биологията". Доклади прочетоха и ръководителите на делегациите от СР Румъния, Куба и СР Виетнам.

Заседанията на симпозиумите бяха посветени на следните проблеми:

Симпозиум № 1 — „Степени и компоненти на психическата регулация на дейността и методи за техния анализ". Доклади изнесоха А. А. Крилов (СССР) — „Методологически проблеми на инженерната психология"; Я. А. Пономарев (СССР) — „Психологията и творческата дейност"; Л. Барта (НР Унгария) — „За речевата регулация на трудовата дейност"; Ив. Данниел (ЧССР) — „Системният и междудисциплинарен подход при изучаващето на психическия стрес"; К. А. Абулханова-Славская (СССР) — „Личност и дейност"; В. Д. Шадриков (СССР) — „Хетерохронност и неравномерност при усвояването на професионалната дейност". Г. Розенфелд (ГДР) — „Когнитивни компоненти на подбудителната регулация"; Б. Матер (ГДР) — „Квази-експериментални методи на идентификация на когнитивните компоненти в регулацията на дейността"; Г. Вицлак (ГДР) — „Проблеми и резултати от емпирическата верификация на диагностическата концепция, насочена към анализа на дейността"; в този симпозиум докладваха и български психолози: З. Иванова — „Психическата готовност към труд"; Хр. Бонев — „Психологическите фактори за надеждността на шофьорите" и Т. Трифонов — „Развитие на способностите и законът за повишаване производителността на труда", а така също и някои други участници.

Симпозиум № 2. Разгледани бяха въпроси, свързани с „Концепции, методи и резултати от анализа на когнитивните процеси". Тук доклади изнесоха: Д. Ковач (ЧССР) — „Междудфункционалността на когнитивните процеси и психическата регулация"; Ю. М. Забродин (СССР) — „Психологическият експеримент. Проблеми на конкретната методология и взаимовръзката на методите на психологическите изследвания"; Х. Г. Гейслер (ГДР) — „Психофизически трансформации и процеси на приемане на решение, като когнитивни процеси"; П. Петцолд (ГДР) — „За процесите на приемане на решение при перцептив-

ната класификация"; Ф. Клинке (ГДР) — „Умозаключение по аналогия: едно от интелектуалните действия и неговото когнитивно обяснение"; Е. Д. Хомская (СССР) — „Основни проблеми на невропсихологията"; А. К. Тихомиров (СССР) — „Изследване на целебразуването"; М. Мартон (НР Унгария) — „Ролята на интермодалните процеси в развитието на наглядената и иепагадепната символическаreprезентация"; В. М. Величковски (СССР) и К. Б. Шмит (ГДР) — „Паметта във визуалното познание, ултракратковременна или дълготрайна памет" и др.

В симпозиум № 3 бяха обсъдени въпроси за „Закономерностите и условията на психическия онтогенезис". На него бе прочетен докладът на А. В. Запорожец (СССР) — „Ролята на биологическото и социалното в онтогенеза на човешката психика". Доклади изнесоха и: И. М. Пшетачникова (НР Полша) — „Условия и детерминанти на психическо развитие" (опит за класификация на факторите за развитие); К. Х. Отто (ГДР) — „За онтогенетическото значение и динамика на осъзнаването от децата и юношите нормите на възрастните"; Г. Пин педа (Куба) — „За някои въпроси на временната перспектива в мотивационната сфера у децата и юношите"; М. Сусоловска (НР Полша) — „Отряждания ръководител в очите на децата и юношите"; М. Тишкова (НР Полша) — „Формиране на жизнени перспективи у младежите и тяхната детерминация"; И. Кюрти (НР Унгария) — „Тенденции в умственото развитие на детето"; Р. Ф. Гонсалес (Куба) — „Психологически особености на неадекватната самооценка у подрастващите и юноши". В. Охалдо (Куба) — „Подход към изучаване устаповките и ценностите". В този симпозиум доклад изнесе и българският психолог Г. Иолов на тема „Социалният опит и формирането на личността".

В симпозиум № 4 бяха обсъдени въпросите на „Когнитивното и мотивационно развитие на личността в процеса на учебната дейност". Докладваха И. Лопашер (ГДР) — „От абстрактното към конкретното. Обучението в учебната дейност"; Ц. Хелус (ЧССР) — „Психологически аспекти на педагогическата оптимизация"; Е. А. Парапонова (СССР) — „Психологически проблеми на трудово-политехническата подготовка"; З. Петрасински (НР Полша) — „Основи на възпитанието на някон учения, които влияят за развитието на личността"; С. Водник и И. Линхард (ЧССР) — „За използване на ЕИМ в психологията" и др. От българските психолози участвува Д. Йорданов, който докладва върху „Психологически

проблеми на неуспеваемостта в обучението".

В симпозиум № 5 докладите бяха свързани със социално-психологическите основи на развитието на личността и колектива". Е. С. Кузмин (СССР) говори върху „Актуалните проблеми на социалната психология"; Г. Форверг (ГДР) — „Междудличностно възприемане отношенията между ръководителя и колектива"; К. Лъшнер (ГДР) — „Специфика на характеристиката на человека в зависимости от особенностите на характеристиките, предявленни на объекта"; А. А. Бодалев (СССР) — „Изучаване на общуването"; Ф. Патаки (НР Унгария) — „По въпросите за поетапното формиране на групите"; Я. Янушек (ЧССР) — „Психологически проблеми на съвместната дейност в колектива"; Ф. Шулце (ГДР) — „Изучаване на оценките в малките групи"; Л. Дуро (НР Унгария) — „Развитие на междуличностните взаимоотношения в класния колектив" и Ф. Генов (НР България) — „Актуални проблеми на психологията на управление то".

В симпозиум № 6 бяха разгледани проблемите за „Структурата и динамиката на личността". Докладаха още: Е. В. Шоркова (СССР) — „Социалистический нацир на живот и психологията на человека"; К. Обуховски — (НР Полша) — „Личност, категории, структури и основни принципи на динамиката"; К. Яро (НР Унгария) — „Позиционна детерминация и категориалната опоследованост в развитието на структурата на личността"; Я. Райковски (НР Полша) — „Личност и социални отношения на человека"; А. С. Праангвили (СССР) — „Психологическая индивидуалност и установка"; Т. Пардел (ЧССР) — „Към въпроса за изучаване биодромалната мотивация"; (Регулация на поведението чрез подбудите); Я. Стрелау (НР Полша) — „Темперамент и личност" (съотношение и взаимозависимости); М. Форверг (ГДР) — „Психологически основи на модификацията на поведението в развитието на личността"; Х. Шрьоден (ГДР) — „Целите на модификацията на поведението"; И. Шмидт (ГДР) — „Тренировка на подвижността на мисленето у младите кадри и ръководители в социалистическата промишленост"; Х. Шварц (ГДР) — „Стратегия на преработка на информацията при социалната обратна информация и развитие на личността"; Т. Алберг (ГДР) — „Разработка на програма за тренировка с цел повишаване ефективността на пове-

дението в преговорите"; В. Кесел (ГДР) — „Теоретически проблеми и емпирически резултати на социално-психологическата тренировка на учителите с цел да се формира умение да разбират ученика"; М. Комидим (ЧССР) — „Активното социално учение в психологическата подготовка на социалистическия учител". В този симпозиум изнесоха доклади и българските психолози: Б. М. Първанов — „Върху проблемите на психическата устойчивост"; К. Г. Гурбалов — „Равнище на интелекта и психическата устойчивост" и С. Жекова — „Профессионализация на личността на учителя".

В симпозиум № 7 се обединиха докладите, свързани с „Психическата охрана на здравето — диагностика, терапия и профилактика". Е. Мусонг-Ковач от НР Унгария изнесе доклад на тема „Дilematata на клиническата психология — казуистика или статистика"; И. Хелм, Е. Касилте (ГДР) — „За взаимоотношенията на психодиагностика и психотерапията"; П. Попер (НР Унгария) — „Ролята на субективните фактори във формиране методологическите възгледи на психолозите, работещи в практиката"; Х. Р. Бетхер (ГДР) — „Обогатяване на клиническата психология от социалната психология", О. Кондаш (ЧССР) — „Модификацията на поведението и психическите състояния, като една от формите на профилактична работа" и др.

Последният симпозиум № 8 обедини докладите, посветени на проблемите върху „Историко-психологическите изследвания и критика на съвременните течения в буржоазната психология". Г. Екард (ГДР) изнесе доклад на тема: „Методологико-методически проблеми на историко-психологическите изследвания"; Х. Кюн (ГДР) — „Кризата в буржоазната психология на личността — актуално значение и историческо развитие"; Х. Тромер (ГДР) — „Критика на идеино-теоретическите позиции и функции на психологията на труда в ГФР" и др.

Наред с редовните заседания бяха проведени и няколко заседания на ръководителите на делегациите, като в някои от тях участвуваха проф. Г. Цирков, проф. Г. Иолов и проф. д-р Ф. Генов. На тези заседания бяха направени оценки на конференцията и обсъдени проблеми, свързани с бъдещото сътрудничество на психолозите от социалистическите страни.

СОДЕРЖАНИЕ

1.	* * * — Новый этап сотрудничества психологов социалистических стран	75
2.	ПИРЕВ Г. Д. — Психология — фундаментальная наука о человеке	79
3.	ГУРБАЛОВ К. Г. — Уровень интеллекта и психологическая устойчивость	91
4.	ПЫРВАНОВ Б. — О проблеме психологической устойчивости	98
	Общая и социальная психология	
5.	ПАСПАЛАНОВ И. — Уровень аспираций — как психологическая характеристика личности	106
	Педагогическая и возрастная психология	
6.	ВЛАДОВСКА Ц. — Начало и первоначальное развитие детской речи	115
	Психология труда	
7.	ГЕОРГИЕВ Г. — Взаимосвязь между динамическим трепором работающей руки и качеством сварочного шва при эргономическом исследовании монтажников-сварщиков	124
8.	ДЕСЕВА Б. — Некоторые психологические проблемы обслуживания в торговли	136
	Рецензии	
9.	ВАСИЛЕВ П. — Вклад в идеологической борьбе против современной буржуазной социальной психологии	142
	Научная жизнь	
10.	* * * — Первая конференция психологов социалистических стран	144

CONTENTS

1.	* * * — A new stage in the collaboration of the psychologists from the socialist countries	75
2.	G. D. PIRYOV — Psychology — a fundamental science of man	79
3.	K. GOURBALOV — Level of intellect and psychic stability	91
4.	B. PARVANOV — On the problem of the psychic stability	98
	General and social psychology	
5.	I. PASPALANOV — Level of aspirations as the personality's psychic characteristics	106
	Pedagogical and age psychology	
6.	TS. VLADOVSKA — Origin and initial development of children's speech	115
	Labour psychology	
7.	G. GEORGIEV — Reciprocal connection between the dynamic tremor of the working hand and the quality of welding, proved by ergonomic examination of welders	124
8.	B. DESSEVA — Some psychological problems of commercial services	136
	Review	
9.	P. VASSILEV — A contribution in the ideological struggle against the contemporary bourgeois social psychology	142